

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ, ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ»
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: «ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΠΟΙΝΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ»

**Ο ρόλος των αυτοτελών εννοιών του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης
στον χώρο του ποινικού δικαίου. Το παράδειγμα των Οδηγιών για τα
δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων.**

The role of autonomous concepts of EU law in the area of criminal law.
The example of the Directives on procedural rights for suspects
and accused persons.

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νίνα-Φοίβη Κοσμίδη-Μουταφίδου

Αθήνα, Ιανουάριος 2023

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή

Νέδα Κανελλοπούλου-Μαλούχου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παντείου
Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Μαρία Μενγκ-Παπαντώνη, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Όλγα Τσόλκα, Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Νίνα-Φοίβη Κοσμίδη-Μουταφίδου, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν την χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων της συγγραφέα.

Στη θεία μου

Δήλωση περί μη λογοκλοπής

Δηλώνω υπεύθυνα ότι η παρούσα διπλωματική εργασία είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιεί πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες σε περίπτωση που αποδειχθεί ότι η εργασία μου αποτελεί προϊόν λογοκλοπής ή προϊόν τρίτων.

Η Δηλούσα

Νίνα-Φοίβη Κοσμίδη-Μουταφίδου

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	1
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT.....	4
I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	5
II. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	8
A. Το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών στον χώρο του ενωσιακού δικαίου.....	8
1. Σύνδεση με την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης.....	8
2. Ο ρόλος του Δικαστηρίου	11
B. Η λειτουργική σημασία των αυτοτελών εννοιών στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου	19
1. Άμβλυνση της διαφορετικότητας	19
2. Εξασφάλιση αποτελεσματικότητας	24
III. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	31
A. Επισκόπηση των Οδηγιών για τα δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων.....	31
1. Προστιθέμενη αξία της χρήσης του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών για την ερμηνεία των Οδηγιών	31
2. Σχέση των Οδηγιών με τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ	35
B. Έννοιες των Οδηγιών δεκτικές αυτοτελούς ερμηνείας.....	39
1. Πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών και έννοια της «ποινικής διαδικασίας»	39
2. Λοιπές έννοιες των Οδηγιών δεκτικές αυτοτελούς ερμηνείας υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ.....	43
IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	48
NOMOΘΕΣΙΑ	51
NOMΟΛΟΓΙΑ	54
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	57

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αιτ. σκ.	αιτιολογική σκέψη / αιτιολογικές σκέψεις
βλ.	βλέπε
ΔΕΕ	Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΔΕΚ	Δικαστήριο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΣ	ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης
επ.	επόμενα
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΟΚ	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών
κ.λπ.	και λοιποί
όπ. π.	όπως παραπάνω
παρ.	παράγραφος / παράγραφοι
πρβλ.	παράβαλε
σ.	σελίδα / σελίδες
ΣΕΕ	Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση
σκ.	σκέψη / σκέψεις
ΣΛΕΕ	Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης
στοιχ.	στοιχείο
υποσημ.	υποσημείωση
ΧΘΔ	Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα διπλωματική εργασία πραγματεύεται το ζήτημα της αξιοποίησης των αυτοτελών εννοιών στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, εστιάζοντας στο παράδειγμα των Οδηγιών για τα δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων. Πρόκειται για έννοιες της ενωσιακής νομοθεσίας, οι οποίες δεν παραπέμπουν για την ερμηνεία τους στο εθνικό δίκαιο, αλλά ερμηνεύονται αυτόνομα και ενιαία από το ΔΕΕ. Σκοπός του πρώτου μέρους της εργασίας είναι να αναδείξει τον ρόλο των αυτοτελών εννοιών και τον τρόπο εξασφάλισης, μέσω της δικαστικής εναρμόνισης, της ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Το πρώτο κεφάλαιο εξετάζει τη σύνδεση του εργαλείου με την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης. Στη συνέχεια, επικεντρώνεται στον ρόλο του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου και στην πρωταγωνιστική θέση της νομολογίας εντός του πλουραλιστικού περιβάλλοντος της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ταυτόχρονα, τονίζει τη σημασία του δικαστικού διαλόγου μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων. Το επόμενο κεφάλαιο αναφέρεται στη συμβολή των αυτοτελών εννοιών κατά την ερμηνεία του ενωσιακού ποινικού δικαίου, ως πεδίου άμεσα συνυφασμένου με την κρατική κυριαρχία και διεπόμενου από την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης. Ειδικότερα, παρουσιάζονται οι σκοποί χρήσης του εργαλείου, δηλαδή η άμβλυνση της διαφορετικότητας, η οποία είναι ιδιαιτέρως έντονη στον εν λόγω τομέα, και η εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού ποινικού δικαίου. Σκοπός του δεύτερου μέρους της εργασίας είναι να αναδείξει τον τρόπο με τον οποίο οι αυτοτελείς έννοιες συμβάλλουν καθοριστικά στην αποτελεσματική προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνουν οι σχετικές Οδηγίες. Στο πρώτο κεφάλαιο αυτού, μετά από μία σύντομη επισκόπηση των Οδηγιών, υπογραμμίζεται η προστιθέμενη αξία της χρήσης του εργαλείου για την ερμηνεία τους και η σχέση τους με την ΕΣΔΑ και τον ΧΘΔ. Ακολούθως, γίνεται αναφορά σε έννοιες των Οδηγιών δεκτικές αυτοτελούς ερμηνείας, με έμφαση στην έννοια της ποινικής διαδικασίας, η οποία καθορίζει το πεδίο εφαρμογής τους.

Λέξεις κλειδιά

Αυτοτελείς έννοιες, Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δικαστική εναρμόνιση, δικονομικά δικαιώματα, ποινικό δίκαιο, ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή

ABSTRACT

The current thesis discusses the issue of the use of autonomous concepts in the area of EU criminal law, focusing on the example of the Directives on procedural rights for suspects and accused persons. These concepts of European legislation do not refer to national law for their interpretation, but rather they are autonomously and uniformly interpreted by the Court of Justice. The first part of this thesis aims at revealing the role of autonomous concepts and the way in which they ensure the uniform interpretation and application of EU law, through judicial harmonisation. The first chapter examines the connection between autonomous concepts and the autonomy of the EU legal order. Subsequently, it concentrates on the role of the Luxembourg Court and the leading position of jurisprudence inside the pluralistic environment of the EU. At the same time, it stresses the importance of judicial dialogue between the Court of Justice and national courts. The following chapter refers to the contribution of autonomous concepts on the interpretation of EU criminal law, which constitutes a field closely associated with state sovereignty and governed by the principle of mutual recognition. In particular, the goals of this jurisprudential tool are presented, that is to manage the diversity, which is particularly intense in this field, and to ensure the effectiveness of EU criminal law. The second part of the thesis aims at demonstrating the way in which autonomous concepts contribute on the effective protection of procedural rights of the relevant Directives. The first chapter, after presenting a short overview of the Directives, highlights the added value of the use of autonomous concepts for their interpretation, as well as their relation to the ECHR and the CFR. Subsequently, the thesis refers to concepts of the Directives amenable to autonomous interpretation, with an emphasis to the concept of criminal proceedings, which determines their scope.

Keywords

Autonomous concepts, Court of Justice, judicial harmonisation, procedural rights, criminal law, uniform interpretation and application

I. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αυτοτελείς ή αυτόνομες έννοιες (“*autonomous concepts*”, “*notions autonomes*”), έννοιες δηλαδή τις οποίες ερμηνεύει αυτόνομα και ενιαία το ΔΕΕ χωρίς να επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να τις ερμηνεύει με την δική του εθνική ματιά, αποτελούν νομολογιακό εργαλείο το οποίο συμβάλλει αποφασιστικά στην επίτευξη ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου. Σημειώνεται ότι οι αυτοτελείς έννοιες της ενωσιακής νομοθεσίας είναι αυτές οι οποίες έχουν ενωσιακό κανονιστικό νόημα, δεν παραπέμπουν για την ερμηνεία τους στο εθνικό δίκαιο, ενώ ενδέχεται η σημασία τους να διαφέρει από αντίστοιχες έννοιες του εθνικού δικαίου¹. Το εργαλείο αυτό εμφανίζεται στη νομολογία του Δικαστηρίου ήδη το 1964, χωρίς ωστόσο να χρησιμοποιείται ακόμη ο όρος αυτοτελής έννοια. Συγκεκριμένα, η πρώτη σχετική απόφαση είναι η *Unger*², κατά την οποία ο όρος «εργαζόμενος μισθωτός ή εξομοιούμενος προς αυτόν» του Κανονισμού 3 του Συμβουλίου της ΕΟΚ περί κοινωνικής ασφάλισης των διακινουμένων εργαζομένων³ έχει κοινοτικό περιεχόμενο. Παραδόξως, παρότι το εργαλείο χρησιμοποιείται σχεδόν από ίδρύσεως της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η σχετική έρευνα και βιβλιογραφία είναι περιορισμένη.

Κατά πάγια νομολογία του ΔΕΕ, η ερμηνεία των διατάξεων του ενωσιακού δικαίου κατά τρόπο αυτοτελή και ενιαίο πηγάζει από τις απαιτήσεις της ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου και της αρχής της ισότητας, ενώ πραγματοποιείται βάσει του πλαισίου στο οποίο εντάσσονται και του σκοπού της ρύθμισης⁴. Όπως θα εκτεθεί αναλυτικότερα κατωτέρω, ο ρόλος του Δικαστηρίου του Λουξεμβούργου εν προκειμένω είναι θεμελιώδης. Μέσω της χρήσης του εργαλείου, το ΔΕΕ σκοπεί στην προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών και στην εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου. Δεν αρκείται σε μία γραμματική ερμηνεία, αλλά προσαρμόζεται στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ευρωπαϊκής Ένωσης, προβαίνοντας σε συστηματική και τελεολογική ερμηνεία των εκάστοτε επίμαχων διατάξεων. Περαιτέρω, η σημασία των αυτοτελών εννοιών καθιστά επιτακτικό τον διάλογο μεταξύ εθνικών δικαστηρίων και ΔΕΕ, ώστε να δίνεται στο

¹ Τσόγκα, 2021, σ. 13.

² ΔΕΕ, 19.3.1964, 75/63, *Unger*.

³ Κανονισμός 3 του Συμβουλίου της ΕΟΚ περί κοινωνικής ασφάλισης των διακινουμένων εργαζομένων (*Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen* της 16ης Δεκεμβρίου 1958, σ. 561 επ.).

⁴ Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 17.7.2008, C-66/08, *Kozłowski*, σκ. 42· ΔΕΕ, 24.5.2016, C-108/16 *PPU*, *Dworzecki*, σκ. 28.

τελευταίο το αναγκαίο βήμα για την άσκηση της δικαιοδοτικής του αρμοδιότητας και την ερμηνεία των εννοιών αυτών.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον αποκτά ιδίως τα τελευταία χρόνια η θεωρία των αυτοτελών εννοιών στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου. Ως γνωστόν, η Ένωση απέκτησε ρητά ποινική αρμοδιότητα μόλις με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας. Έτσι, η αλληλεπίδραση μεταξύ ενωσιακού και εσωτερικού ποινικού δικαίου έχει πλέον καταστεί εντονότερη, με αποτέλεσμα τη σταδιακή «ευρωπαϊκή» των εθνικών ποινικών κανόνων⁵. Παρόλα αυτά, ο τομέας του ποινικού δικαίου παραμένει στενά συνδεδεμένος με την κρατική κυριαρχία και αντανακλά τις συνταγματικές παραδόσεις κάθε κράτους μέλους, ενώ η εύρεση *consensus* κατά την υιοθέτηση σχετικών ενωσιακών νομικών πράξεων δεν συνιστά εύκολη υπόθεση⁶. Πρόκειται για ένα πεδίο όπου κυριαρχεί η λεγόμενη «αρνητική» ενσωμάτωση, κατά την οποία τα κράτη μέλη υποχρεούνται απλώς να μην εμποδίζουν τους σκοπούς του ενωσιακού δικαίου, αντί της «θετικής», η οποία λαμβάνει χώρα επί τη βάση εναρμόνισης του δικαίου και δεν αφήνει μεγάλα περιθώρια διακριτικής ευχέρειας⁷. Επομένως, σε έναν χώρο χαρακτηριζόμενο από συμβιβασμούς και ελλιπή εναρμόνιση, διεπόμενο κατά βάση από την αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, οι αυτοτελείς έννοιες συμβάλλουν καθοριστικά στην άμβλυνση της διαφορετικότητας και στη δικαστική εναρμόνιση του δικαίου. Μέσω του ερμηνευτικού αυτού εργαλείου, το Δικαστήριο υποχρεώνει το σύνολο των κρατών μελών να συμμορφώνονται με την αυτόνομη ερμηνεία που προσδίδει σε έννοιες του ενωσιακού δικαίου, έχοντας τη δύναμη να μεταμορφώσει την εθνική νομική κουλτούρα⁸.

Η σύγκρουση μεταξύ αποτελεσματικότητας της ποινικής δίωξης και προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων χαρακτηρίζει μεν το ποινικό δίκαιο εν γένει, όμως είναι σφοδρότερη στον χώρο της ενωσιακής ποινικής δικαιοσύνης όπου κυριαρχούν στοιχεία διασυννοριακής συνεργασίας και επιταγές του ποινικού δικαίου. Έτσι, η ανάγκη ενίσχυσης της θέσης των υπόπτων και των κατηγορουμένων

⁵ Τσόλκα, 2021, σ. 4· Κατά την ίδια (σ. 10), «[...] η ανάπτυξη[η] του [ευρω-ενωσιακού ποινικού δικαίου] είναι αναπόσπαστα συνδεδεμένη με την ανοιχτή διαδικασία της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και την «ευρωπαϊκή» του εθνικού δικαίου». Υπογραμμίζεται ότι η έννοια της «ευρωπαϊκής» διαφέρει από την έννοια της «ωποδοχής» του συγκριτικού δικαίου, δεδομένης της συμπληρωματικότητας της ενωσιακής και των εθνικών εννόμων τάξεων, βλ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2012, σ. 302.

⁶ Nuotio, 2014, σ. 1132· Mancano, 2018, σ. 87.

⁷ Klip, 2016, σ. 33-34.

⁸ Mitsilegas, 2016, σ. 157.

καθίσταται αντίστοιχα ακόμη εντονότερη. Όταν, λοιπόν, καλείται να ασκήσει τη δικαιοδοτική του αρμοδιότητα στο πεδίο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, το ΔΕΕ οφείλει να αναζητεί τη λεπτή ισορροπία μεταξύ αποτελεσματικότητας και διαφύλαξης των δικαιωμάτων. Παρότι συχνά υποστηρίζεται ότι η δράση του Δικαστηρίου βασίζεται ιδίως στην ανάγκη εξασφάλισης της αποτελεσματικότητας, το παράδειγμα της χρήσης των αυτοτελών εννοιών για την ερμηνεία των Οδηγιών για τα δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων καταδεικνύει, αντίθετα, ότι το Δικαστήριο δύναται να λειτουργήσει ως εγγυητής του ελάχιστου επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων⁹. Η χρήση του νομολογιακού αυτού εργαλείου για τον προσδιορισμό των εννοιών των Οδηγιών οδηγεί σε δικαστική εναρμόνιση επί τη βάση νομικών πράξεων νομοθετικής εναρμόνισης. Αυτό έχει χαρακτηριστεί από τον Mitsilegas ως “*meta-harmonisation exercise*”¹⁰ και σκοπεύει στη δημιουργία ενός “*level-playing field*” στο πεδίο της ενωσιακής ποινικής δικαιοσύνης¹¹.

Στο πρώτο μέρος της παρούσας εργασίας (II.) περιγράφεται η σύνδεση των αυτοτελών εννοιών με την αυτονομία του ενωσιακού δικαίου και η αξιοποίησή τους από το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου (II.A.). Στη συνέχεια, η εργασία εστιάζει στους λειτουργικούς σκοπούς του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών στον χώρο της ενωσιακής ποινικής δικαιοσύνης, δηλαδή στην άμβλυνση της διαφορετικότητας και στην εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού ποινικού δικαίου (II.B.). Το δεύτερο μέρος της εργασίας (III.) επικεντρώνεται στο παράδειγμα των Οδηγιών για τα δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων. Πραγματοποιείται αρχικά μία επισκόπηση των Οδηγιών και αναφορά στη σχέση τους με τον ΧΘΔ και την ΕΣΔΑ (III.A.), ενώ ακολουθεί ανάλυση εννοιών των Οδηγιών δεκτικών αυτοτελούς ερμηνείας, οι οποίες αφορούν αφενός το πεδίο εφαρμογής τους, αφετέρου ειδικότερες πτυχές των δικαιωμάτων τα οποία κατοχυρώνουν (III.B.).

⁹ Mitsilegas, 2020, σ. 70.

¹⁰ Οπ. π., σ. 77.

¹¹ Mitsilegas, 2016, σ. 154.

II. ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

A. Το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών στον χώρο του ενωσιακού δικαίου

1. Σύνδεση με την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης

Πριν την ανάλυση της χρήσης τους ως ερμηνευτικού εργαλείου του ενωσιακού δικαίου, αξίζει να αναφερθεί ότι οι αυτοτελείς έννοιες δεν συναντώνται αποκλειστικά στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αντίθετα, εντοπίζονται και στο διεθνές δίκαιο, κατεξοχήν δε στο δίκαιο της ΕΣΔΑ¹². Ειδικότερα, στο πεδίο του διεθνούς δικαίου είναι δεδομένη η ετερογένεια των διαφόρων εννόμων τάξεων. Είναι, επομένως, εύλογο να απαιτείται μία κοινή αντίληψη περί των βασικών τουλάχιστον εννοιών μίας διεθνούς σύμβασης, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για αμοιβαία δέσμευση των μερών. Βεβαίως, η ερμηνεία των διεθνών συμβάσεων διέπεται πάντοτε από τους κανόνες που ορίζονται στη Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών¹³. Έχει, όμως, υποστηριχθεί ότι και οι αυτοτελείς έννοιες διαδραματίζουν σπουδαίο ρόλο σχετικά. Πιο συγκεκριμένα, η αυτόνομη ερμηνεία μίας έννοιας δεν επιτρέπει στα κράτη την επίκληση του εθνικού τους δικαίου για τον προσδιορισμό του περιεχομένου της. Ως αποτέλεσμα, τα κράτη δεν δύνανται να χρησιμοποιούν το εθνικό τους δίκαιο ως δικαιολογία για τη μη συμμόρφωση με τις διεθνείς τους υποχρεώσεις¹⁴.

Η θεωρία των αυτοτελών εννοιών άνθισε ιδίως στο πλαίσιο της νομολογίας του ΕΔΔΑ¹⁵. Μάλιστα, για πρώτη φορά εφαρμόζεται στην ποινικού ενδιαφέροντος απόφαση-σταθμό *Engel κατά Ολλανδίας*¹⁶, στην οποία ερμηνεύθηκε αυτόνομα η έννοια της ποινικής κατηγορίας. Πιο συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ απεφάνθη ότι στην έννοια αυτή δεν εμπίπτουν μόνο τα αδικήματα τα οποία χαρακτηρίζονται ως τέτοια στο πλαίσιο του εκάστοτε εθνικού δικαίου. Αντίθετα, έθεσε αντικειμενικά κριτήρια υπαγωγής στο προστατευτικό πεδίο των άρθρων 6 και 7 της Σύμβασης. Πρόκειται για την αληθινή φύση του αδικήματος και τη φύση και τη βαρύτητα της ποινής¹⁷, σε συνδυασμό βεβαίως με τον νομικό χαρακτηρισμό του εκάστοτε εθνικού δικαίου.

¹² Mitsilegas, 2020, σ. 45.

¹³ Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών μεταξύ Κρατών και Διεθνών Οργανισμών ή μεταξύ Διεθνών Οργανισμών (Βιέννη, 21.3.1986).

¹⁴ Ćorić & Bojovic, 2020, σ. 31.

¹⁵ Mitsilegas, 2016, σ. 127 επ..

¹⁶ ΕΔΔΑ, 8.6.1976, *Engel κ.λπ. κατά Ολλανδίας*, 5100/71· 5101/71· 5102/71· 5354/72· 5370/72.

¹⁷ Οπ. π., σκ. 82.

Κατά συνέπεια, «ποινική κατηγορία» απαγγέλλεται και για ορισμένα αδικήματα του διοικητικού ή του πειθαρχικού δικαίου, ακόμη κι αν δεν υπάγονται ρητά στο εθνικό ποινικό δίκαιο. Έτσι, προβαίνοντας σε μία τελεολογική ερμηνεία, και αναφερόμενο συγκεκριμένα στον σκοπό και το αντικείμενο της ΕΣΔΑ, το Δικαστήριο του Στρασβούργου έθεσε φραγμούς στη διακριτική ευχέρεια των συμβαλλομένων κρατών, εκτιμώντας ότι το πεδίο εφαρμογής των άρθρων της Σύμβασης δεν μπορεί να αφήνεται στην κυριαρχική τους βούληση¹⁸.

Είναι χαρακτηριστικό ότι η απόφαση *Engel* λειτούργησε ως αφορμή για δικαστικό διάλογο μεταξύ ΕΔΔΑ και ΔΕΕ¹⁹. Σημειωτέον ότι, παρά τη γνωστή αρνητική γνωμοδότηση 2/13 για την προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ του Δικαστηρίου²⁰, η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο ευρωπαϊκών δικαστηρίων είναι αρκετά έντονη τα τελευταία χρόνια, ιδίως όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων²¹. Εν προκειμένω, αν και καθυστερημένα²², το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου εφάρμοσε τα κριτήρια *Engel* στην απόφαση *Bonda*, παραπέμποντας στη σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ²³. Ωστόσο, στη νεότερη απόφαση *Åkerberg Fransson* όπου το ΔΕΕ επικαλέστηκε τα κριτήρια *Engel*, παρέπεμψε πλέον στην δική του απόφαση *Bonda*²⁴. Με τον τρόπο αυτό, προέβη σε εσωτερική των κριτηρίων *Engel*, καθιστώντας την έννοια της ποινικής κατηγορίας αυτοτελή έννοια και του ενωσιακού δικαίου²⁵. Το γεγονός αυτό συνάδει με την αυτονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δεδομένου ότι το ΔΕΕ, και συνακόλουθα το ενωσιακό δίκαιο, αυτονομείται από το διεθνές δίκαιο και το δίκαιο της ΕΣΔΑ²⁶, συγκροτώντας διακριτή υπερεθνική έννομη τάξη, όπως θα αναλυθεί αμέσως κατωτέρω.

Ο χαρακτήρας της ενωσιακής έννομης τάξης ως ιδιαίτερης και αυτόνομης έχει επιβεβαιωθεί από τη νομολογία του ΔΕΕ ήδη από τα πρώτα χρόνια της ύπαρξής της. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με την απόφαση *Van Gend en Loos*, η Ένωση (τότε

¹⁸ Οπ. π., σκ. 81. Αξίζει να σημειωθεί ότι το Δικαστήριο του Στρασβούργου έχει επίσης αναγάγει σε αυτοτελή την έννοια του «μάρτυρα» του άρθρου 6 παρ. 3 στοιχ. δ' ΕΣΔΑ, κρίνοντας ότι ως μάρτυρας θεωρείται και το πρόσωπο το οποίο δεν εξετάστηκε μεν από δικαστήριο στο ακροατήριο, όμως η κατάθεσή του στην αστυνομία ελήφθη υπόψη ως αποδεικτικό μέσο από το δικαστήριο, βλ. ΕΔΔΑ, 27.9.1990, Windisch κατά Αυστρίας, 12489/86, σκ. 23.

¹⁹ Mancano, 2018, σ. 73.

²⁰ ΔΕΕ, 18.12.2014, Γνωμοδότηση 2/13 (για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ).

²¹ Για μία εκτενή σχετική ανάλυση, βλ. Τσόλκα, 2018, σ. 425 επ..

²² Μυλωνόπουλος, 2021, σ. 524-525.

²³ ΔΕΕ, 5.6.2012, C-489/10, *Bonda*, σκ. 37.

²⁴ ΔΕΕ, 26.2.2013, C-617/10, *Åkerberg Fransson*, σκ. 35.

²⁵ Mitsilegas, 2016, σ. 130-131.

²⁶ Lenaerts, 2019, σ. 2-5.

Κοινότητα) αποτελεί «[...] νέα έννομη τάξη διεθνούς δικαίου, υπέρ της οποίας τα κράτη περιόρισαν τα κυριαρχικά τους δικαιώματα [...]»²⁷. Κατά τον Lenaerts, η εν λόγω απόφαση έθεσε μάλιστα τα θεμέλια της συνταγματοποίησης της Ένωσης²⁸. Περαιτέρω, σύμφωνα με την απόφαση *Costa κατά ENEL*, «[α]ντίθετα προς τις συνήθεις διεθνείς συνθήκες, η Συνθήκη της ΕΟΚ δημιούργησε ιδιαίτερη έννομη τάξη, η οποία ενσωματώθηκε στα νομικά συστήματα των κρατών μελών από της θέσεως της Συνθήκης σε ισχύ και δεσμεύει τα δικαστήριά τους»²⁹, ενώ αναφέρεται χαρακτηριστικά στη δημιουργία ενός «συστήματος δικαίου» (“body of law”, “corps de droit”). Μάλιστα, στην ίδια απόφαση εντοπίζεται ρητή αναφορά στην αυτονομία, διότι κρίθηκε ότι το ενωσιακό δίκαιο «απορρέει από αυτόνομη πηγή», ώστε «δεν είναι δυνατόν, λόγω του ιδιόμορφου πρωτότυπου χαρακτήρα του, να του αντιτάσσεται οποιοδήποτε εσωτερικό νομοθετικό κείμενο, χωρίς να χάνει τον κοινοτικό του χαρακτήρα και χωρίς να διακυβεύεται η νομική βάση της ίδιας της Κοινότητας». Αντίστοιχη αναφορά στην αυτονομία υπάρχει επίσης στην απόφαση *Internationale Handelsgesellschaft*³⁰.

Μέσω της νομολογίας του, το Δικαστήριο καταδεικνύει ότι το δίκαιο της Ένωσης, παρότι αλληλεπιδρά με τα επιμέρους εθνικά δίκαια, είναι ανεξάρτητο από αυτά. Το γεγονός αυτό έχει ιδιαίτερη σημασία όσον αφορά το υπό εξέταση ζήτημα των αυτοτελών εννοιών. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η απόφαση *Unger*, η οποία όπως προελέχθη είναι η πρώτη απόφαση όπου ερμηνεύεται έννοια του κοινοτικού τότε δικαίου αυτοτελώς, δημοσιεύεται την ίδια χρονιά με την *Costa κατά ENEL*³¹. Ειδικότερα, παρότι ο ενωσιακός νομοθέτης δανείζεται έννοιες του εθνικού αλλά και του διεθνούς δικαίου, δεν τις χρησιμοποιεί σε κάθε περίπτωση με τη σημασία του δικαίου προέλευσής τους, ούτε με αυτή που ενδεχομένως τούς προσδίδει κάθε κράτος μέλος στηριζόμενο στο δικαίό του³². Εξάλλου, θα ήταν αδύνατο το σύνολο των όρων που χρησιμοποιούνται στο ενωσιακό δίκαιο να προσλαμβάνει εξ ορισμού το ίδιο νόημα σε καθένα εκ των είκοσι επτά επιμέρους εθνικών δικαίων. Επομένως, η κατά

²⁷ ΔΕΚ, 5.2.1963, 26/62, Van Gend en Loos.

²⁸ Lenaerts, 2019, σ. 1.

²⁹ ΔΕΚ, 15.7.1964, 6/64, *Costa κατά ENEL*.

³⁰ ΔΕΚ, 17.12.1970, 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft*, σκ. 3.

³¹ Mitsilegas, 2016, σ. 132.

³² Mancano, 2018, σ. 72.

τον Λέτσα «σημαντική ανεξαρτησία» (“*semantic independence*”)³³ των αυτοτελών εννοιών της ΕΣΔΑ χαρακτηρίζει και αυτές του ενωσιακού δικαίου³⁴.

Ενόψει των ανωτέρω, διαπιστώνεται ότι οι έννοιες του ενωσιακού δικαίου οι οποίες δεν παραπέμπουν στο εθνικό δίκαιο για την ερμηνεία τους, προσλαμβάνουν ενωσιακό περιεχόμενο, ερμηνευόμενες με αυτόνομο και ενιαίο τρόπο από το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου. Είναι προφανής η σύνδεση της χρήσης του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών με τις αρχές της σύμφωνης με το ενωσιακό δίκαιο ερμηνείας του εθνικού δικαίου και της ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής του ενωσιακού δικαίου³⁵, διότι, όπως θα εκτεθεί πιο αναλυτικά στη συνέχεια, τα κράτη μέλη δεσμεύονται από την ερμηνεία του ΔΕΕ. Τυχόν ερμηνεία των εννοιών αυτών υπό τους όρους του εκάστοτε εθνικού δικαίου, θα υπονόμει την αυτονομία της ενωσιακής έννομης τάξης, την υπεροχή, την ομοιομορφία και την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου. Εξάλλου, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η ενοποίηση συντελείται μέσω του δικαίου, όπως προκύπτει και από τη θεμελιώδη απόφαση *Les Verts κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, όπου η τότε ΕΟΚ χαρακτηρίστηκε ως «κοινότητα δικαίου»³⁶. Επομένως, η ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου κατά το δοκούν θα απέκδυε την Ευρωπαϊκή Ένωση από τον λόγο ύπαρξής της: την διαρκώς στενότερη ένωση των λαών της Ευρώπης³⁷.

2. Ο ρόλος του Δικαστηρίου

Σύμφωνα με το άρθρο 19 παρ. 1 εδ. β΄ ΣΕΕ, «[τ]ο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης εξασφαλίζει την τήρηση του δικαίου κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή των Συνθηκών». Εξ αυτού, συνάγεται ότι τα κράτη μέλη έχουν παραχωρήσει την αρμοδιότητα ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου στο ΔΕΕ. Περαιτέρω, το καθήκον εξασφάλισης της τήρησης του ενωσιακού δικαίου βαρύνει από κοινού το ΔΕΕ και την Επιτροπή, η οποία, κατά το άρθρο 17 παρ. 1 εδ. γ΄ ΣΕΕ, «[ε]πιβλέπει την εφαρμογή του δικαίου της Ένωσης υπό τον έλεγχο του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής

³³ Letsas, 2004, σ. 282.

³⁴ Mitsilegas, 2020, σ. 48.

³⁵ Τσόγκα, 2021, σ. 13.

³⁶ ΔΕΚ, 23.4.1986, 294/83, *Les Verts κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου*, σκ. 23· Αναφορά σε «ένωση δικαίου» ανευρίσκεται και σε νεότερες αποφάσεις, βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 27.2.2018, C-64/16, *Associação Sindical dos Juízes Portugueses*, σκ. 31.

³⁷ Άρθρο 1 ΣΕΕ· Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2012, 282 επ· Poiares Maduro, 2008, σ. 11.

Ένωσης». Καθίσταται σαφές ότι δικαιοδοτική αρμοδιότητα έχει παραχωρηθεί αποκλειστικά στο Δικαστήριο³⁸. Έτσι, γίνεται αντιληπτή η περίοπτη θέση του εν προκειμένω, αφού είναι ακριβώς το όργανο το οποίο καλείται να ερμηνεύσει αυτόνομα τις έννοιες του ενωσιακού δικαίου. Με την χρήση αυτού του εργαλείου, το ΔΕΕ επιτελεί μία συμπληρωματική προς τον ενωσιακό νομοθέτη λειτουργία, ώστε να εξασφαλίσει μέσω της δικαστικής, και όχι της νομοθετικής πια, εναρμόνισης την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου.

Συναφώς, σημειώνεται ότι η ενοποίηση, η οποία λαμβάνει χώρα μέσω του δικαίου, δεν βασίζεται αποκλειστικά στους θετούς κανόνες του πρωτογενούς και του παράγωγου ενωσιακού δικαίου, αλλά συντελείται και υπό το φως της νομολογιακής τους ερμηνείας. Φαίνεται επομένως ότι το ΔΕΕ αποκτά ενός είδους διαπλαστική εξουσία, όταν καλείται να προσδιορίσει το νόημα μίας αυτοτελούς έννοιας³⁹. Αξίζει, βεβαίως, να επισημανθεί ότι στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η νομολογία του ΕΔΔΑ, το οποίο, όπως αναφέρθηκε, επίσης χρησιμοποιεί το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών. Κατά τη διατύπωση του Kostoris, το ΔΕΕ και το ΕΔΔΑ “[...] *not only interpret European law but also autonomously establish its mandatory content while they apply it*”⁴⁰.

Το γεγονός αυτό φαντάζει εκ πρώτης όψεως ξένο στον χώρο του ηπειρωτικού δικαίου, το οποίο χαρακτηρίζεται από αυστηρή διάκριση των εξουσιών και ιεραρχία των πηγών του δικαίου⁴¹. Αντίθετα, η ενωσιακή λογική συγκλίνει περισσότερο με τις παραδόσεις του αγγλοσαξωνικού δικαίου, όπου η νομολογία είναι δεσμευτική και ανήκει στις τυπικές πηγές δικαίου. Φαίνεται, λοιπόν, ότι εισρέουν σε επίπεδο Ένωσης στοιχεία αγγλοσαξωνικής προέλευσης⁴². Πράγματι, δεδομένης της ποικιλομορφίας των πηγών δικαίου και των νομοθετικών και δικαιοδοτικών φορέων εντός της Ένωσης, η νομολογία ιδίως των ανώτατων –εθνικών και ευρωπαϊκών– δικαστηρίων αποκτά πρωταγωνιστικό ρόλο⁴³. Πάντως, πρέπει να επισημανθεί ότι και στις έννομες

³⁸ Η Επιτροπή, ως «θεματοφύλακας των Συνθηκών», έχει την αρμοδιότητα να κινήσει διαδικασίες σχετικά με την παράβαση του ενωσιακού δικαίου από τα κράτη μέλη, όμως η αποφασιστική αρμοδιότητα επ’ αυτών ανήκει στο Δικαστήριο, βλ. Loewenthal, 2019, σ. 161-162.

³⁹ Πρβλ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2012, σ. 145, όπου αναφέρεται στον ρόλο του ΔΕΕ κατά τη συναγωγή γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου.

⁴⁰ Kostoris, 2018, σ. 58.

⁴¹ Οπ. π., σ. 57.

⁴² Ο Poiars Maduro σημειώνει ότι το ΔΕΕ ακολουθεί μία “*precedent-oriented approach*”, προς εξασφάλιση συνοχής, ομοιομορφίας και ασφάλειας δικαίου, βλ. Poiars Maduro, 2007, σ. 14.

⁴³ Kostoris, 2018, σ. 57.

τάξεις του ηπειρωτικού δικαίου αναγνωρίζεται η συμβολή της νομολογίας στην ερμηνεία του θετού δικαίου, παρόλο που δεν συνιστά τυπική πηγή δικαίου. Παραδείγματος χάριν, δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς την ερμηνευτική αξία των αποφάσεων του Αρείου Πάγου και του Συμβουλίου της Επικρατείας. Παρά τις ενδεχόμενες επιφυλάξεις που γεννώνται, πρέπει να τονιστεί ότι η νομολογία δεν έρχεται να μεταβάλει τα νομοθετικώς θεσπισμένα, παρά τα ερμηνεύει ώστε να αντανakλούν το νόημά τους σε σχέση με το σύστημα στο οποίο βρίσκονται και επί τη βάση των επιδιωκόμενων σκοπών. Άλλωστε, όπως σημειώνει ο Lenaerts, οι δικαιοδοτικές αρχές δεν χαίρουν ελαττωμένης νομιμοποίησης σε σχέση με τους παράγοντες της πολιτικής διαδικασίας, αφού αυτές είναι επιφορτισμένες να τούς ασκούν έλεγχο⁴⁴.

Στο σημείο αυτό, είναι σκόπιμος ένας παραλληλισμός με την χρήση του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών στη νομολογία του ΕΔΔΑ. Ειδικότερα, είναι δεδομένη η διαφορετικότητα μεταξύ των εννόμων τάξεων των συμβαλλόμενων κρατών. Υποστηρίζεται, όμως, χωρίς βέβαια να απουσιάζει η αντίθετη άποψη στη θεωρία⁴⁵, ότι στόχος του ΕΔΔΑ δεν είναι η εύρεση *consensus* μεταξύ των εθνικών νομοθεσιών για την ερμηνεία μίας έννοιας⁴⁶. Σύμφωνα με τον Λέτσα, το Δικαστήριο του Στρασβούργου ερμηνεύει τις αυτοτελείς έννοιες με σκοπό να προλαμβάνει την παραβίαση των εγγυήσεων τις οποίες κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ, “*as a matter of what these legal standards have always amounted to*”⁴⁷. Μάλιστα, παρότι στην απόφαση *Engel* το ΕΔΔΑ αναφέρεται ρητά σε κοινό παρονομαστή, στην ίδια αυτή απόφαση θέτει στην πραγματικότητα κριτήρια αντικειμενικά και ανεξάρτητα των εθνικών νομοθεσιών προκειμένου να ορίσει την έννοια της ποινικής κατηγορίας⁴⁸. Εξάλλου, μία προσφυγή στις επιλογές της πλειοψηφίας θα ακύρωνε τον λόγο της θεσμικής κατοχύρωσης των δικαιοδοτικών οργάνων⁴⁹. Εν πάση περιπτώσει, σημειώνεται ότι με τον τρόπο αυτό αφενός περιορίζεται το περιθώριο εκτίμησης των συμβαλλόμενων

⁴⁴ Lenaerts, 2019, σ. 8.

⁴⁵ Κατά τους Trykhlíb & Lemak, το ΕΔΔΑ προβαίνει σε αυτόνομη ερμηνεία επί τη βάση του ισχύοντος *consensus*, ως ένδειξης ότι υπάρχει κοινή αντίληψη περί του εκάστοτε δικαιώματος, γεγονός που δικαιολογεί και τη σχετική ερμηνεία, βλ. Trykhlíb & Lemak, 2022, σ. 143.

⁴⁶ Letsas, 2004, σ. 302.

⁴⁷ Οπ. π., σ. 287.

⁴⁸ Οπ. π., σ. 297.

⁴⁹ Οπ. π., σ. 302.

κρατών⁵⁰, αφετέρου λαμβάνεται υπόψη και η εξελικτική ερμηνεία της Σύμβασης, ώστε να προσαρμόζεται στα εκάστοτε κοινωνικά δεδομένα⁵¹.

Η διαφορετικότητα, ο πλουραλισμός και η συνακόλουθη αλληλεπίδραση των νομικών συστημάτων των κρατών μελών χαρακτηρίζουν βεβαίως και την Ευρωπαϊκή Ένωση. Τα στοιχεία αυτά όχι μόνο λαμβάνονται υπόψη από τον ενωσιακό νομοθέτη, αλλά κρίνονται και προστατευτέα. Στο άρθρο 3 παρ. 3 εδ. δ' ΣΕΕ προβλέπεται ότι «[η] Ένωση σέβεται τον πλούτο της πολιτιστικής και γλωσσικής της πολυμορφίας και μεριμνά για την προστασία και ανάπτυξη της ευρωπαϊκής πολιτιστικής κληρονομιάς». Περαιτέρω, σύμφωνα με το άρθρο 4 παρ. 2 εδ. α' ΣΕΕ, «[η] Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφύης με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή [...]». Συναφώς, κατά το άρθρο 22 ΧΘΔ, όπου θεσπίζεται επί της ουσίας αρχή και όχι αγωγίμο δικαίωμα⁵², «[η] Ένωση σέβεται την πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική ποικιλομορφία». Σημειώνεται ότι στην πρώτη απόφαση όπου το ΔΕΕ εξέτασε το άρθρο 22 ΧΘΔ, αναφέρθηκε από κοινού στις τρεις ανωτέρω διατάξεις⁵³. Επομένως, το ΔΕΕ καλείται να αμβλύνει τις υπάρχουσες διαφορές, προσδίδοντας αυτόνομο ενωσιακό νόημα στις διατάξεις του δικαίου της Ένωσης.

Ο πλουραλισμός εντός του ενωσιακού οικοδομήματος δεν αφορά, όπως είναι φυσικό, αποκλειστικά τη νομική κουλτούρα και τις επιμέρους εθνικές νομοθεσίες, αλλά εντοπίζεται και σε επίπεδο γλώσσας. Η ανυπαρξία άλλωστε κοινής ευρωπαϊκής γλώσσας έχει οδηγήσει στην επιλογή λατινικών όρων, όπως *Europa*, *Consilium* και *Curia*, στα επίσημα σήματα και ιστοσελίδες της Ένωσης⁵⁴. Το δε Δικαστήριο, κρίνοντας ότι μία διάταξη περιέχει αυτοτελή έννοια, συμμορφώνεται με την αρχή της γλωσσικής ισότητας⁵⁵, η οποία κατοχυρώνεται και στο προαναφερθέν άρθρο 22 ΧΘΔ. Πιο συγκεκριμένα, κατά την άσκηση της αρμοδιότητάς του, το ΔΕΕ τονίζει την

⁵⁰ Trykhlil & Lemak, 2022, σ. 145.

⁵¹ Letsas, 2004, σ. 298 επ..

⁵² Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2021, σ. 266 επ..

⁵³ ΔΕΕ, 12.5.2011, C-391/09, Runevič-Vardyn & Wardyn, σκ. 86· Για μία εκτενέστερη ανάλυση του άρθρου 22 ΧΘΔ, βλ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, όπ. π..

⁵⁴ Στην πράξη, κατά την εκπόνηση των προτάσεων της Επιτροπής χρησιμοποιείται η αγγλική γλώσσα, με το τελικό κείμενο να μεταφράζεται στη συνέχεια στις υπόλοιπες γλώσσες, βλ. Biel & Doczekalska, 2020, σ. 185· Παρότι ο ακόλουθος προβληματισμός εκφεύγει του αντικειμένου της παρούσας εργασίας, αξίζει να αναφερθεί ότι η βασική γλώσσα εργασίας και επικοινωνίας παραμένει η αγγλική, παρά την έξοδο του Ηνωμένου Βασιλείου από την Ευρωπαϊκή Ένωση και την αναγωγή της ιρλανδικής σε επίσημη γλώσσα της Ένωσης, γεγονός παράδοξο.

⁵⁵ Lenaerts & Gutiérrez-Fons, 2013, σ. 13.

ανάγκη να λαμβάνονται υπόψη όλες οι γλωσσικές εκδοχές μίας διάταξης⁵⁶. Σύμφωνα με την ιστορική απόφαση *CILFIT*, «[...] οι διάφορες γλωσσικές αποδόσεις είναι εξ ίσου αυθεντικές, η ερμηνεία μίας διατάξεως κοινοτικού δικαίου συνεπάγεται επομένως σύγκριση των γλωσσικών αποδόσεων»⁵⁷.

Ωστόσο, το ΔΕΕ τελικά δεν αρκείται συνήθως σε μία στείρα γραμματική ερμηνεία, το οποίο θα ήταν άλλωστε αδύνατο σε περιπτώσεις όπου οι διάφορες γλωσσικές εκδοχές καταλήγουν, βάσει γράμματος, σε διαφορετικές ερμηνείες⁵⁸. Μάλιστα, και πάλι κατά την απόφαση *CILFIT*, «[...] ακόμη και στην περίπτωση της απόλυτης συμφωνίας των γλωσσικών αποδόσεων, το κοινοτικό δίκαιο χρησιμοποιεί δική του ορολογία. Εξ άλλου, πρέπει να υπογραμμισθεί ότι οι νομικές έννοιες δεν έχουν κατ' ανάγκη το ίδιο περιεχόμενο στο κοινοτικό δίκαιο και στα διάφορα εθνικά δίκαια»⁵⁹. Έτσι, προσφεύγοντας στη συστηματική και ιδίως στην τελεολογική μέθοδο, το ΔΕΕ προσαρμόζει την ερμηνεία του στους στόχους και στις ιδιαιτερότητες της ενωσιακής έννομης τάξης, κάτι που αρμόζει στο πλουραλιστικό ενωσιακό περιβάλλον⁶⁰. Χαρακτηριστικά, στην απόφαση *Stauder*, το Δικαστήριο τόνισε ότι η ανάγκη ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής επιβάλλει την ερμηνεία της επίμαχης διάταξης «[...] σε σχέση τόσο με την πραγματική βούληση εκείνου που τ[ην] εξέδωσε, όσο και με το σκοπό που ο τελευταίος επιδίωκε, ακριβώς υπό το πρίσμα όλων των γλωσσικών αποδόσεων»⁶¹. Ωστόσο, υπογραμμίζεται ότι, κατά τη δικαστική εναρμόνιση, σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η αιτιολογία από πλευράς Δικαστηρίου, ιδιαίτερα όταν παραμερίζονται ορισμένες γλωσσικές αποδόσεις, προκειμένου η κρίση του να γίνεται ευκολότερα αποδεκτή από τα κράτη μέλη⁶².

Συναφώς προς τα ανωτέρω, επισημαίνεται ότι ο τρόπος χειρισμού των αυτοτελών εννοιών εκ μέρους του ΔΕΕ προσομοιάζει προς τον μηχανισμό διάπλασης

⁵⁶ Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 25.1.2017, C-640/15, Vilkas, σκ. 47.

⁵⁷ ΔΕΚ, 6.10.1982, 283/81, CILFIT, σκ. 18.

⁵⁸ Οι Paunio & Lindroos-Hovinheimo αναλύουν ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα της νομολογίας του ΔΕΕ. Σύμφωνα με τη σχετική απόφαση, η έννοια του «οχήματος» καταλαμβάνει και τα σκάφη, σε αντίθεση με το γράμμα ορισμένων γλωσσικών αποδόσεων της έννοιας [σημειώνεται ότι και στην ελληνική απόδοση είχε χρησιμοποιηθεί ο όρος «αυτοκίνητο», ο οποίος δεν κατελάμβανε τα σκάφη], βλ. Paunio & Lindroos-Hovinheimo, 2010, σ. 412 επ. και ΔΕΕ, 3.3.2005, C-428/02, Fonden Marselisborg Lystbådehavn.

⁵⁹ ΔΕΚ, 6.10.1982, 283/81, CILFIT, σκ. 19.

⁶⁰ Οπ. π., σκ. 20· Lenaerts & Gutiérrez-Fons, 2013, σ. 9 επ.· Poiars Maduro, 2007, σ. 8-9· Paunio & Lindroos-Hovinheimo, 2010, σ. 397, 410 επ..

⁶¹ ΔΕΚ, 12.11.1969, 29/69, Stauder, σκ. 3.

⁶² Paunio & Lindroos-Hovinheimo, 2010, σ. 415.

των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου⁶³. Και στην περίπτωση αυτή, το ΔΕΕ εμπνέεται από τις έννομες τάξεις των κρατών μελών προσφεύγοντας στη συγκριτική μέθοδο, αλλά τελικά αποφαινεται επί τη βάση αυτού που συνάδει περισσότερο με τη λογική του ενωσιακού δικαίου και με την επιταγή δικαιοσύνης. Πρόκειται για επίκληση της *ratio communitalis*, κατά τη διατύπωση του Κασιμάτη⁶⁴, ο οποίος σημειώνει επίσης ότι το Δικαστήριο επιδιώκει «[...] με τη συστηματική και τελεολογική ερμηνεία, να διαπλάσσει σε κάθε περίπτωση ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου ένα “κοινοτικό” ή “ενωσιακό νόημα” –ένα νόημα της Κοινότητας και υπέρ της Κοινότητας– ώστε να ενισχύεται η συνοχή και η δικαιική ομοιογένεια της έννομης τάξης της Ευρωπαϊκής Ένωσης»⁶⁵. Αξίζει δε να αναφερθεί ότι η προαναφερθείσα απόφαση *Stauder* είναι και η πρώτη σχετική απόφαση του Δικαστηρίου, όπου κρίθηκε ότι ο σεβασμός των θεμελιωδών δικαιωμάτων αποτελεί γενική αρχή του κοινοτικού δικαίου⁶⁶. Είναι λοιπόν ορατές οι ομοιότητες των δύο ερμηνευτικών μηχανισμών του Δικαστηρίου εντός του πλουραλιστικού συστήματος της Ένωσης. Η κύρια διαφορά σε σχέση με τις αυτοτελείς έννοιες έγκειται στο ότι οι τελευταίες υπάρχουν ήδη σε επίπεδο ενωσιακής νομοθεσίας και το ΔΕΕ απλώς καλείται να τις ερμηνεύσει αυτόνομα.

Είναι ιδιαίτερος σημαντική η αναγωγή εννοιών του ενωσιακού δικαίου σε αυτοτελείς και για έναν πρόσθετο λόγο: σε επίπεδο Ένωσης συναντώνται περισσότερα εργαλεία επιβολής του ενωσιακού δικαίου, τα οποία στερείται το Συμβούλιο της Ευρώπης και το ΕΔΔΑ⁶⁷. Χαρακτηριστικά, κατά τη διατύπωση του Lenaerts, το ΕΔΔΑ λειτουργεί απλώς ως “*external check*” όσον αφορά την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁶⁸. Αντίθετα, σε περίπτωση ερμηνείας μίας ενωσιακής διάταξης από το ΔΕΕ, το εθνικό δικαστήριο οφείλει να συμμορφωθεί προς αυτή, αφήνοντας εν ανάγκη ανεφάρμοστη κάθε αντίθετη εθνική διάταξη ή προβαίνοντας ενδεχομένως σε μεταστροφή της πάγιας νομολογίας του⁶⁹. Παράλληλα, η ερμηνεία του Δικαστηρίου καθίσταται δεσμευτική για όλα τα κράτη μέλη, και όχι μόνο για το κράτος του οποίου το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε το προδικαστικό

⁶³ Για μία περιεκτική ανάλυση, βλ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2012, σ. 137 επ., με περαιτέρω παραπομπές.

⁶⁴ Κασιμάτης, 2006, σ. 29-30.

⁶⁵ Οπ. π..

⁶⁶ ΔΕΚ, 12.11.1969, 29/69, *Stauder*, σκ. 7.

⁶⁷ Mitsilegas, 2022, σ. 289-292· Kostoris, 2018α, σ. 84-85.

⁶⁸ Lenaerts, 2019, σ. 3· Πρόκειται επίσης για *ex post* έλεγχο, βλ. Kostoris, όπ. π..

⁶⁹ Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 5.7.2016, C-614/14, *Ognyanov*, σκ. 33-37.

ερώτημα⁷⁰, ενώ προσφέρει και κατευθυντήριες γραμμές στα εθνικά δικαστήρια για την ερμηνεία μελλοντικών υποθέσεων⁷¹. Επομένως, τα εθνικά δικαστήρια δεσμεύονται από την αυτόνομη ερμηνεία την οποία έχει προσδώσει το ΔΕΕ στις έννοιες του ενωσιακού δικαίου.

Το ζήτημα το οποίο τίθεται εν προκειμένω είναι εάν υπάρχουν συνέπειες σε περίπτωση παραβίασης της υποχρέωσης αυτής εκ μέρους των εθνικών δικαστηρίων. Καταρχάς, όπως και σε περίπτωση παραβίασης του ενωσιακού δικαίου από τον εθνικό νομοθέτη, έτσι και εν προκειμένω, η Επιτροπή δύναται να κινηθεί κατά του οικείου κράτους μέλους τη διαδικασία παραβίασης, ενδεχομένως καταλήγοντας και σε προσφυγή ενώπιον του Δικαστηρίου⁷². Διερωτάται, όμως, εάν ο διάδικος, του οποίου παραβιάστηκαν τα δικαιώματα ενόψει της μη συμμόρφωσης του εθνικού δικαστηρίου με το ενωσιακό δίκαιο, έχει στη διάθεσή του κάποιο αποκαταστατικό μέσο. Σύμφωνα με την απόφαση *Köbler*, «[...] η αρχή κατά την οποία τα κράτη μέλη υποχρεούνται να αποκαθιστούν τις ζημίες που υπέστησαν οι ιδιώτες από παραβιάσεις του κοινοτικού δικαίου καταλογιστέες σε αυτά εφαρμόζεται, επίσης, όταν η παραβίαση προκύπτει από απόφαση δικαστηρίου κρίνοντος σε τελευταίο βαθμό», εφόσον «[...] ο παραβιαζόμενος κανόνας δικαίου [...] αποσκοπεί στην απονομή δικαιωμάτων στους ιδιώτες, η παραβίαση [...] είναι κατάφωρη και [...] υφίσταται άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της παραβίασεως της υποχρέωσης που υπέχει το κράτος και της ζημίας που υπέστησαν οι ζημιωθέντες [...]»⁷³. Ενόψει των ανωτέρω, προκύπτει μεν ότι ο θιγόμενος διάδικος έχει δυνατότητα αποζημίωσης από το οικείο κράτος μέλος, όμως αφενός οι προϋποθέσεις τις οποίες θέτει το ΔΕΕ είναι πολύ αυστηρές, αφετέρου το δικαίωμα αποζημίωσης δεν αρκεί ώστε να αποκατασταθεί πλήρως η αδικία εις βάρος του διαδίκου. Επομένως, θα ήταν θεμιτή μία αναμόρφωση του ενωσιακού δικαίου ως προς το ζήτημα αυτό, προκειμένου η ενωσιακή νομοθεσία και νομολογία να μην στερούνται της πρακτικής σημασίας τους στο πλαίσιο κάθε επιμέρους υπόθεσης.

⁷⁰ Borgers, 2010, σ. 105.

⁷¹ Poiates Maduro, 2007, σ. 9.

⁷² Χαρακτηριστική είναι η υπόθεση *Επιτροπή κατά Γαλλίας*, όπου κρίθηκε ότι το γαλλικό Conseil d'État παραβίασε τα κριτήρια *CILFIT* και δεν απέστειλε προδικαστικό ερώτημα σύμφωνα με το άρθρο 267 ΣΛΕΕ, βλ. ΔΕΕ, 4.10.2018, C-416/17, Επιτροπή κατά Γαλλίας.

⁷³ ΔΕΕ, 30.9.2003, C-224/01, Köbler, σκ. 50-51.

Σε αυτό το σημείο, αξίζει η αναφορά στην κατηγοριοποίηση των αποφάσεων του ΔΕΕ από τον Τριδύμα⁷⁴, με κριτήριο το πόσο συγκεκριμένη είναι η λύση την οποία παρέχει κάθε φορά στο εθνικό δικαστήριο. Κατ' αυτόν, διακρίνονται σε “*outcome cases*”, οι οποίες καταλήγουν σε συγκεκριμένη λύση, σε “*guidance cases*”, οι οποίες παρέχουν κατευθυντήριες γραμμές στο εθνικό δικαστήριο, και σε “*deference cases*”, οι οποίες είναι τόσο γενικά διατυπωμένες, ώστε μεταθέτουν επί της ουσίας στο εθνικό δικαστήριο την εύρεση λύσης στη ανακύψασα διαφορά⁷⁵. Βεβαίως, οι αποφάσεις στις οποίες το Δικαστήριο ανάγει έννοιες σε αυτοτελείς ανήκουν είτε στην πρώτη είτε στη δεύτερη κατηγορία. Δεν συνιστούν πάντως “*deference cases*”, αφού τότε η χρήση του εργαλείου θα καθίστατο αλυσιτελής, μη δυνάμενη να εξασφαλίσει την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή, όπως και την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου⁷⁶.

Ασφαλώς, η εναρμονιστική δράση του ΔΕΕ δεν μπορεί να αναληφθεί από μόνη της. Εδώ ακριβώς αναδεικνύεται η σημασία του μηχανισμού του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, όπου προβλέπεται η διαδικασία προδικαστικής παραπομπής. Ειδικότερα, σε περίπτωση αμφιβολίας ως προς την ερμηνεία μίας έννοιας του ενωσιακού δικαίου, το εθνικό δικαστήριο υποχρεούται να υποβάλει σχετικό προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, εφόσον δεν πληρούνται κάποιο από τα αρνητικά κριτήρια που τέθηκαν στην απόφαση *CILFIT*. Σύμφωνα με αυτά, το εθνικό δικαστήριο, εφόσον είναι το ανώτατο, δεν υποχρεούται σε υποβολή προδικαστικού ερωτήματος μόνο σε περίπτωση που το ανακύψαν ζήτημα δεν ασκεί ουσιώδη επιρροή στην έκβαση της υπόθεσης, η επίμαχη ενωσιακή διάταξη έχει τύχει ερμηνείας σε προγενέστερη απόφαση του ΔΕΕ ή η ορθή εφαρμογή της είναι τόσο προφανής, ώστε δεν χωρεί καμία εύλογη αμφιβολία⁷⁷.

Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει το Δικαστήριο, η διαδικασία προδικαστικής παραπομπής αποτελεί τον ακρογωνιαίο λίθο του δικαιοδοτικού συστήματος της Ένωσης. Μέσω του διαλόγου μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών δικαστηρίων, αποσκοπεί στη διασφάλιση της ενότητας της ερμηνείας του ενωσιακού δικαίου, και συνακόλουθα στη συνοχή, την πλήρη αποτελεσματικότητα και την αυτονομία του⁷⁸. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο ότι οι αποφάσεις στις οποίες το Δικαστήριο ερμηνεύει μία έννοια κατά

⁷⁴ Tridimas, 2011.

⁷⁵ Οπ. π., σ. 739-740.

⁷⁶ Ο Mancano παρατηρεί ότι απουσιάζουν οι “*deference cases*” μεταξύ των αποφάσεων για το ΕΕΣ όπου χρησιμοποιείται το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών, βλ. Mancano, 2018, σ. 87.

⁷⁷ ΔΕΚ, 6.10.1982, 283/81, *CILFIT*, σκ. 21.

⁷⁸ ΔΕΕ, 5.7.2016, C-614/14, *Ognyanov*, σκ. 15· ΔΕΕ, 23.11.2021, C-564/19, *IS*, σκ. 67.

τρόπο αυτοτελή προέρχονται από την προσφυγή στον μηχανισμό του άρθρου 267 ΣΛΕΕ. Επομένως, ενδεχόμενη μη συμμόρφωση του εθνικού δικαστηρίου με την υποχρέωση παραπομπής, πέραν του ότι συνεπάγεται παραβίαση του ενωσιακού δικαίου, στερεί τη δυνατότητα από το ΔΕΕ να ασκήσει την αρμοδιότητά του, προκειμένου να εξασφαλίσει την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού δικαίου. Δεδομένης της συμβολής αυτής των εθνικών δικαστηρίων στη λειτουργία του δικαιοδοτικού συστήματος της Ένωσης⁷⁹, είναι κρίσιμο αυτά να συνειδητοποιήσουν τον κομβικής σημασίας θεσμικό τους ρόλο στην επίτευξη της συνοχής του δικαίου⁸⁰. Εξάλλου, εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο εθνικός δικαστής είναι ταυτόχρονα και Ευρωπαίος δικαστής⁸¹. Ενόψει των ανωτέρω, ευλόγως έχει υποστηριχθεί ότι ο θεσμικός διάλογος μεταξύ δικαιοδοτικών οργάνων συνιστά συνταγματικό στοιχείο της ενωσιακής έννομης τάξης⁸².

B. Η λειτουργική σημασία των αυτοτελών εννοιών στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου

1. Αμβλυνση της διαφορετικότητας

Η διαφορετικότητα είναι ακόμη πιο έντονη στον τομέα του ενωσιακού ποινικού δικαίου. Άλλωστε, η ιδέα πίσω από αυτό το πεδίο ήταν περισσότερο η εξασφάλιση της δικαστικής συνεργασίας των προερχόμενων από διαφορετικά ποινικά συστήματα αρχών για την αποτελεσματική αντιμετώπιση υποθέσεων διασυνοριακής εγκληματικότητας, παρά η εναρμόνιση των κανόνων ουσιαστικού και δικονομικού ποινικού δικαίου⁸³. Κατά το άρθρο 82 παρ. 1 ΣΛΕΕ, «[η] δικαστική συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις στην Ένωση θεμελιώνεται στην αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης των δικαστικών αποφάσεων και διαταγών [...]». Σύμφωνα με την αρχή αυτή, οι δικαστικές αρχές των κρατών μελών αναγνωρίζουν τις δικαστικές αποφάσεις των δικαστικών αρχών των άλλων κρατών μελών. Πρόκειται επί της ουσίας για δανεισμό από τον χώρο της ενιαίας εσωτερικής αγοράς, όπου η αρχή αυτή είχε καθιερωθεί ήδη

⁷⁹ Poiares Maduro, 2007, σ. 15.

⁸⁰ Τσόλκα, 2021, σ. 15· Όπ. π., σ. 18.

⁸¹ Nuotio, 2014, σ. 1136· Klip, 2016, σ. 338.

⁸² Lenaerts & Gutiérrez-Fons, 2013, σ. 48.

⁸³ Nuotio, 2014, σ. 1126-1127.

από το 1979 με την απόφαση-σταθμό *Cassis de Dijon*⁸⁴. Στον τομέα του ποινικού δικαίου, τα κράτη μέλη υιοθέτησαν το σύστημα αμοιβαίας αναγνώρισης κατά τη Σύνοδο του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε⁸⁵. Η επιλογή αυτή συνιστά πολιτική απόφαση, αφού τα κράτη θεωρούσαν ότι εάν κατέληγαν στην επιλογή της εναρμόνισης θα υποχρεούνταν σε τροποποιήσεις του εθνικού ποινικού τους δικαίου⁸⁶, γεγονός που θα απειλούσε την κρατική τους κυριαρχία⁸⁷.

Περαιτέρω, όπως και η διαφορετικότητα, έτσι και η υποχρέωση σεβασμού αυτής είναι εντονότερη στο εν λόγω πεδίο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Ένωση απέκτησε ρητά ποινική αρμοδιότητα μόλις με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας, όπου μάλιστα προβλέφθηκε και η υιοθέτηση νομικών πράξεων εναρμόνισης. Οι τελευταίες όμως περιορίζονται στα προβλεπόμενα στα άρθρα 82 παρ. 2 ΣΛΕΕ για το ουσιαστικό και 83 παρ. 1 και 2 ΣΛΕΕ για το δικονομικό ποινικό δίκαιο⁸⁸. Οι εν λόγω διατάξεις επιτρέπουν αποκλειστικά τη θέσπιση Οδηγιών, οι οποίες, σε αντίθεση με τους Κανονισμούς, αφενός αφήνουν μεγαλύτερη διακριτική ευχέρεια στα κράτη μέλη ως προς την ενσωμάτωσή τους, αφετέρου προβλέπουν τη δυνατότητα επίκλησης της ρήτρας επείγουσας αναστολής⁸⁹ κατά την υιοθέτησή τους. Παράλληλα, σύμφωνα με το άρθρο 67 παρ. 1 ΣΛΕΕ, «[η] Ένωση συγκροτεί χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, με σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των διαφορετικών νομικών συστημάτων και παραδόσεων των κρατών μελών». Είναι δε χαρακτηριστικό ότι και στο άρθρο 82 παρ. 2 ΣΛΕΕ προβλέπεται ότι «[σ]τους ελάχιστους αυτούς κανόνες συνεκτιμώνται οι διαφορές μεταξύ των νομικών συστημάτων και παραδόσεων των κρατών μελών». Επομένως, οι προσπάθειες σύγκλισης των εθνικών νομοθεσιών και ενοποίησης μέσω του δικαίου⁹⁰ στον χώρο της ποινικής δικαιοσύνης βρίσκονται αντιμέτωπες με ένα περιβάλλον το οποίο χαρακτηρίζεται ιδίως από μη-εναρμονισμένους κανόνες, με τις νομικές πράξεις

⁸⁴ ΔΕΚ, 20.2.1979, 120/78, Rewe-Zentral κατά Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Cassis de Dijon).

⁸⁵ Συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε (Τάμπερε, 15-16.10.1999), σκ. 33-37.

⁸⁶ Mitsilegas, 2020, σ. 49.

⁸⁷ Mitsilegas, 2016, σ. 137. Κατά τον Mancano, ο διακυβερνητικός χαρακτήρας και η υιοθέτηση της αμοιβαίας αναγνώρισης λειτούργησαν ως αντίσταση των κρατών μελών στην απώλεια κυριαρχίας, βλ. Mancano, 2018, σ. 75.

⁸⁸ Κατά τον Klip, οι πρώτες στοχεύουν στη διευκόλυνση της αμοιβαίας συνεργασίας και οι δεύτερες στην από κοινού καταπολέμηση της σοβαρής εγκληματικότητας, βλ. Klip, 2016, σ. 34-35.

⁸⁹ Herlin-Karnell, 2012, σ. 224.

⁹⁰ Mancano, 2018, σ. 76.

εναρμόνισης να επιβάλλουν μόλις ένα ελάχιστο κοινό επίπεδο ρυθμίσεων με κατά βάση γενική διατύπωση.

Όμως, ο θεσμός της αμοιβαίας αναγνώρισης δεν είναι δυνατό να λειτουργήσει αποτελεσματικά χωρίς την προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών⁹¹, δεδομένου ότι στηρίζεται με τη σειρά του στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών⁹². Κατά τη νομολογία, «[...] η αρχή της αμοιβαίας εμπιστοσύνης, ιδίως όσον αφορά τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης, επιβάλλει σε καθένα από τα κράτη μέλη να δέχεται, πλην εξαιρετικών περιστάσεων, ότι όλα τα λοιπά κράτη μέλη τηρούν το δίκαιο της Ένωσης και, ειδικότερα, ότι σέβονται τα θεμελιώδη δικαιώματα που είναι αναγνωρισμένα από το δίκαιο αυτό»⁹³. Φαίνεται, λοιπόν, ότι δεν πρόκειται για «τυφλή» εμπιστοσύνη, δεδομένου ότι κάθε κράτος μέλος που συμμετέχει στο εν λόγω σύστημα προσδοκά από το άλλο να εξασφαλίζει ένα ελάχιστο επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερόμενων προσώπων, προκειμένου να μην τίθενται εμπόδια στην αναγνώριση της εκδοθείσας σε αυτό δικαστικής απόφασης. Κατά συνέπεια, αμοιβαία αναγνώριση και εναρμόνιση συνιστούν συμπληρωματικά εργαλεία⁹⁴, με την πρώτη να συνοδεύεται αφενός μεν από νομοθετική εναρμόνιση, επί τη βάση των άρθρων 82 και 83 ΣΛΕΕ, αφετέρου δε από δικαστική εναρμόνιση εκ μέρους του ΔΕΕ. Κατά τον Borgers, η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης αποτελεί την σημαντικότερη κατευθυντήρια γραμμή για την ομοιόμορφη και αυτόνομη ερμηνεία του ενωσιακού δικαίου⁹⁵.

Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η σημασία των αυτοτελών εννοιών και το κρίσιμο έργο που επιτελεί το Δικαστήριο στο εν λόγω πεδίο. Όπως εύστοχα έχει διατυπώσει ο Mitsilegas, το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών χρησιμοποιείται εν προκειμένω ως “*general diversity management tool*”⁹⁶. Μέσω της νομολογίας, περιορίζεται η διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών⁹⁷ και το Δικαστήριο επιφέρει αλλαγές στην οπτική των εθνικών αρχών και την πρακτική που ακολουθείται στο

⁹¹ Mitsilegas, 2016, σ. 138· Κατά τον Bogensberger, ορισμένα κράτη μέλη προτιμούν την εναρμόνιση από την αμοιβαία αναγνώριση, ακριβώς επειδή η άμβλυνση της διαφορετικότητας ενισχύει την αμοιβαία εμπιστοσύνη, διευκολύνοντας έτσι και την αμοιβαία αναγνώριση, βλ. Bogensberger, 2019, σ. 882.

⁹² Μυλωνόπουλος, 2021, σ. 454-455· Borgers, 2010, σ. 99.

⁹³ Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 10.11.2016, C-452/16 PPU, Poltorak, σκ. 26.

⁹⁴ Mancano, 2018, σ. 76-77.

⁹⁵ Borgers, 2010, σ. 100.

⁹⁶ Για μία ενδελεχή ανάλυση, βλ. Mitsilegas, 2020.

⁹⁷ Mancano, 2018, σ. 71.

εκάστοτε εθνικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης⁹⁸. Επιπλέον, σημειώνεται ότι δικαστική εναρμόνιση ελάμβανε χώρα ήδη από την υιοθέτηση της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης⁹⁹, με αποτέλεσμα την επέλευση πολυάριθμων τροποποιήσεων στις εθνικές ποινικές νομοθεσίες¹⁰⁰. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι η σχετική νομολογία άνθισε κατά την ερμηνεία της απόφασης-πλαίσιο για το ΕΕΣ¹⁰¹, η οποία αποτελεί την πρώτη εφαρμογή της εν λόγω αρχής και ήρθε να άρει την πολυπλοκότητα και τις καθυστερήσεις που συνεπαγόταν ο θεσμός της έκδοσης. Μάλιστα, η απόφαση *Kozłowski*¹⁰², με την οποία το ΔΕΕ ανήγαγε τις έννοιες «διαμένει» και «κάτοικος» της απόφασης-πλαίσιο σε αυτοτελείς, αποτελεί την πρώτη περίπτωση που το Δικαστήριο κλήθηκε να αποφανθεί επί προδικαστικού ερωτήματος που αφορούσε την εν λόγω απόφαση-πλαίσιο και εξεδόθη πριν τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβόνας.

Σε συνάφεια με όσα αναφέρθηκαν ήδη σχετικά με τον ρόλο του Δικαστηρίου, υπογραμμίζεται ότι και στο πεδίο του ποινικού δικαίου εντοπίζονται γλωσσικές αποκλίσεις στις διάφορες αποδόσεις¹⁰³. Συναφώς, αξίζει να αναφερθεί το νομολογιακό παράδειγμα της απόφασης *JZ*¹⁰⁴, όπου ερμηνεύθηκε αυτόνομα η έννοια της «κράτησης». Εν προκειμένω, το ΔΕΕ, αφού υπενθύμισε ότι οι διατάξεις του ενωσιακού δικαίου «πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται με ομοιόμορφο τρόπο υπό το πρίσμα των αποδόσεών τους σε όλες τις γλώσσες της Ένωσης»¹⁰⁵, ανέφερε ότι ο όρος «κράτηση» και ο όρος «στέρηση της ελευθερίας» χρησιμοποιούνται αδιακρίτως στις διάφορες γλωσσικές αποδόσεις¹⁰⁶. Κατέληξε δε, υπό το φως του πλαισίου εντός του οποίου εντάσσεται η διάταξη και του σκοπού που επιτελεί, στο ότι η κράτηση συνεπάγεται στέρηση της ελευθερίας του

⁹⁸ Mitsilegas, 2016, σ. 158-159.

⁹⁹ Mancano, 2018, σ. 75.

¹⁰⁰ Nuotio, 2014, σ. 1119.

¹⁰¹ Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών (ΕΕ L 190/1 της 18.7.2002), όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009 για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, δια του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερόμενου προσώπου στη δίκη (ΕΕ L 81/24 της 27.3.2009). Για έναν συστηματικό σχολιασμό των σχετικών αποφάσεων, βλ. Mancano, 2018.

¹⁰² ΔΕΕ, 17.7.2008, C-66/08, *Kozłowski*.

¹⁰³ Borgers, 2010, σ. 100.

¹⁰⁴ ΔΕΕ, 28.7.2016, C-294/16 PPU, *JZ*.

¹⁰⁵ Όπ. π., σκ. 38.

¹⁰⁶ Όπ. π., σκ. 40.

ενδιαφερόμενου προσώπου κατά τρόπο συγκρίσιμο προς τη φυλάκιση¹⁰⁷. Επιδιδόμενο σε αντίστοιχη συλλογιστική, το Δικαστήριο ερμήνευσε την έννοια της ανωτέρας βίας στην απόφαση *Vilkas*¹⁰⁸, κρίνοντας εάν σε αυτήν εμπίπτει η αντίσταση του εκζητουμένου κατά την εκτέλεση ΕΕΣ. Ειδικότερα, ενώ σε ορισμένες γλωσσικές αποδόσεις η ανωτέρα βία αποδίδεται ως «*περιστάσεις που βρίσκονται εκτός του ελέγχου των οικείων κρατών μελών*»¹⁰⁹, το ΔΕΕ προέκρινε μία στενή ερμηνεία της έννοιας ως «*καλύπτουσα[ς] ξένες προς τον επικαλούμενο την ανωτέρα βία περιστάσεις, ασυνήθεις και απρόβλεπτες, οι συνέπειες των οποίων δεν θα μπορούσαν να αποφευχθούν παρά την επιδειχθείσα επιμέλεια*», σε αρμονία με τον σκοπό της απόφασης-πλαίσιο για το ΕΕΣ¹¹⁰.

Είναι γεγονός ότι, στο πεδίο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, το ΔΕΕ δεν χρησιμοποιεί, τουλάχιστον έως σήμερα, ευρέως το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών. Προφανώς, σε αυτό συνετέλεσε η βραδεία και σταδιακή εισχώρηση της Ένωσης σε ζητήματα ποινικού δικαίου, χωρίς όμως να αποτελεί τον αποκλειστικό παράγοντα. Πρέπει και πάλι να τονιστεί η σημασία του δικαστικού διαλόγου μεταξύ ΔΕΕ και εθνικών ποινικών δικαστηρίων¹¹¹. Εάν τα τελευταία είναι διστακτικά ως προς την προσφυγή στον μηχανισμό του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, το Δικαστήριο δεν θα μπορέσει να αποφανθεί επί της ορθής ερμηνείας εννοιών οι οποίες δεν τίθενται στην κρίση του, γεγονός που θέτει εμπόδια στην ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του ενωσιακού ποινικού δικαίου. Χαρακτηριστικά, έως σήμερα κανένα ελληνικό ποινικό δικαστήριο δεν έχει υποβάλει προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ, συμπεριλαμβανομένου του ποινικού τμήματος του Αρείου Πάγου¹¹². Κρίνεται δε απαραίτητη η διευκρίνιση ότι σκοπός δεν είναι η απαλοιφή των διαφορών των επιμέρους νομικών συστημάτων, αλλά η διατήρηση της ισορροπίας μεταξύ προστασίας της διαφορετικότητας και προσπάθειας ενοποίησης, πάντοτε σε συμφωνία προς τις προβλέψεις του ΧΘΔ¹¹³.

Περαιτέρω, αξίζει να αναφερθεί ότι το ποινικό δίκαιο είναι στενά συνδεδεμένο με τον πυρήνα του κράτους, δεν σημαίνει ότι κάθε εθνικό ποινικό σύστημα είναι αποστειρωμένο, μη δεχόμενο επιρροές από τα υπόλοιπα. Κατά τη

¹⁰⁷ Όπ. π., σκ. 41 επ..

¹⁰⁸ ΔΕΕ, 25.1.2017, C-640/15, *Vilkas*, σκ. 45 επ..

¹⁰⁹ Όπ. π., σκ. 46.

¹¹⁰ Όπ. π., σκ. 52-56.

¹¹¹ Borgers, 2010, σ. 101.

¹¹² Τσόλκα, 2021, σ. 12, υποσημ. 42.

¹¹³ Lenaerts, 2019, σ. 9-10.

διατύπωση του Nuotio, “[...] *the ideas have travelled over the years and [...] not all legal tradition can be explained as only being domestic and national*”¹¹⁴. Αντίστοιχα, μπορεί να υποστηριχθεί ότι η ερμηνεία των αυτοτελών εννοιών του ενωσιακού ποινικού δικαίου δεν κείται πέρα και έξω από τις έννομες τάξεις οι οποίες συνθέτουν τον χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης. Συναφής κρίνεται η επισήμανση της Κανελλοπούλου-Μαλούχου, η οποία, αναφερόμενη στον μηχανισμό συναγωγής γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου, τόνισε ότι «[τ]ο Δικαστήριο προσπαθεί να αντλήσει από το πνεύμα, την κατεύθυνση ή την εξέλιξη των εθνικών δικαίων τις αρχές εκείνες που απηχούν μια κοινή κληρονομιά»¹¹⁵. Έτσι, ο ρόλος των αυτοτελών εννοιών αποκτά σπουδαίες δυνατότητες εναρμόνισης, ακόμη και σε έναν τόσο ανομοιογενή κλάδο¹¹⁶. Βεβαίως, η εναρμόνιση δεν καθίσταται αυτοσκοπός, αφού στόχος είναι η εξασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του συστήματος αμοιβαίας αναγνώρισης¹¹⁷. Τα ανωτέρω αναφερθέντα έρχονται σε συμφωνία με την πρωταρχική επιδίωξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης: την εύρεση ενότητας στη διαφορετικότητα¹¹⁸.

2. Εξασφάλιση αποτελεσματικότητας

Οι λόγοι για τους οποίους το ΔΕΕ χρησιμοποιεί το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών δεν εξαντλούνται στην άμβλυνση της διαφορετικότητας. Άλλωστε, αυτή καθαυτή δεν αρκεί προκειμένου να επιτευχθεί η πολυπόθητη ενοποίηση των κρατών μελών της Ένωσης. Ως κεφαλαιώδους σημασίας εν προκειμένω αναδεικνύεται η αρχή της αποτελεσματικότητας. Σύμφωνα με την αρχή αυτή, τα εθνικά δικαστήρια υποχρεούνται να ερμηνεύουν το ενωσιακό δίκαιο, διασφαλίζοντας την επίτευξη των σκοπών του¹¹⁹. Αντίστοιχα, επιδίωξη του Δικαστηρίου κατά την άσκηση της δικαιοδοτικής του αρμοδιότητας είναι η εκπλήρωση των στόχων της ενωσιακής νομοθεσίας. Συνακόλουθα, το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας αυτόνομα μία έννοια σκοπεί στην εξασφάλιση της αποτελεσματικής εφαρμογής της εκάστοτε ρύθμισης¹²⁰, η οποία δεν

¹¹⁴ Nuotio, 2014, σ. 1131.

¹¹⁵ Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2012, σ. 141-142.

¹¹⁶ Mancano, 2018, σ. 73.

¹¹⁷ Nuotio, 2014, σ. 1136.

¹¹⁸ Η Κανελλοπούλου-Μαλούχου σημειώνει ότι ««Ενωμένοι στην πολυμορφία» είναι το μότο που επέλεξαν άλλωστε οι μαθητές των σχολείων των κρατών-μελών της Ένωσης και που η Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης ανήγαγε σε «έμβλημα» της Ένωσης», βλ. Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2012, σ. 100.

¹¹⁹ Melander, 2014, σ. 281.

¹²⁰ Mitsilegas, 2016, σ. 131· Mancano, 2018, σ. 74.

μπορεί να εμποδίζεται από τη διαφορετικότητα¹²¹. Κατά τη διατύπωση του Mancano, “[a]im, objective, and context constitute the test for defining the content of the term concerned”¹²².

Στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου, η αρχή της αποτελεσματικότητας έχει απασχολήσει πολλάκις τη θεωρία, ιδίως όμως όσον αφορά την επίκλησή της για την άσκηση της ποινικής αρμοδιότητας εκ μέρους του ενωσιακού νομοθέτη¹²³. Εν προκειμένω, συνδέεται περισσότερο με την αποτελεσματική εφαρμογή των ήδη υπαρχόντων ενωσιακών κανόνων. Ειδικότερα, η αποτελεσματικότητα προσλαμβάνει τον χαρακτήρα μίας διαρκούς σύγκρουσης μεταξύ αφενός της αποτελεσματικότητας της ποινικής διαδικασίας και αφετέρου της αποτελεσματικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων¹²⁴. Το γεγονός αυτό συνδέεται με τα προαναφερθέντα σχετικά με το σύστημα αμοιβαίας αναγνώρισης, το οποίο έχει μεν ως στόχο την επιτάχυνση των διαδικασιών και την πάταξη της εγκληματικότητας, στηρίζεται όμως στην αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών, η οποία προϋποθέτει τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων από καθένα εξ αυτών. Ιδίως ως προς τα δικαιώματα, η υποχρέωση αυτή απορρέει άλλωστε και από τον ΧΘΔ. Κεντρικό ζήτημα συνιστά και πάλι η ανάγκη εύρεσης της χρυσής τομής προς άμβλυνση της προαναφερθείσας σύγκρουσης. Παλαιότερα είχε υποστηριχθεί στη θεωρία ότι είναι ακόμη πρώιμο η αυτόνομη ερμηνεία του ενωσιακού ποινικού δικαίου να εξασφαλίζει πλήρως την προστασία των δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων¹²⁵. Το Δικαστήριο, όμως, μέσω της χρήσης των αυτοτελών εννοιών, φαίνεται ότι σήμερα επιχειρεί να προβεί σε στάθμιση των ανωτέρω στόχων.

Συναφώς, αυξημένης σπουδαιότητας για την ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης και τη συνακόλουθη εξασφάλιση της αποτελεσματικότητας του συστήματος αμοιβαίας συνεργασίας είναι οι αποφάσεις οι οποίες ερμήνευσαν με αυτόνομο τρόπο την έννοια της «δικαστικής αρχής» έκδοσης και εκτέλεσης ΕΕΣ. Υπογραμμίζεται ότι καινοτομία του θεσμού του ΕΕΣ σε σύγκριση με αυτόν της έκδοσης είναι ότι η σχετική διαδικασία διεκπεραιώνεται αμιγώς μεταξύ δικαστικών αρχών, εν τη απουσία οποιασδήποτε ανάμειξης της εκτελεστικής εξουσίας. Έτσι, στις

¹²¹ Lenaerts, 2019, σ. 10.

¹²² Mancano, 2018, σ. 74.

¹²³ Βλ. ενδεικτικά: Herlin-Karnell, 2012, σ. 42 επ..

¹²⁴ Melander, 2014, σ. 288-290· Bachmaier, 2018, σ. 56, 61.

¹²⁵ Herlin-Karnell, 2012, σ. 41.

υποθέσεις *Poltorak* και *Kovalkovas*, οι οποίες μάλιστα εκδόθηκαν την ίδια ημέρα, το Δικαστήριο, προσδίδοντας αυτοτελές κανονιστικό νόημα στην έννοια της «δικαστικής αρχής έκδοσης», απεφάνθη ότι η αστυνομική υπηρεσία και το Υπουργείο Δικαιοσύνης αντίστοιχα δεν εμπίπτουν σε αυτή¹²⁶. Το ΔΕΕ λειτούργησε με τον τρόπο αυτό εγγυητικά προς το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη, κρίνοντας ότι η δικαστική αρχή οφείλει να παρουσιάζει όλα τα εχέγγυα ανεξαρτησίας, τα οποία στερείται η εκτελεστική εξουσία. Σημειωτέον, όμως, ότι δεν προέβη σε μία θετική ερμηνεία της επίμαχης έννοιας.

Έκπληξη προκάλεσε η μεταγενέστερη απόφαση *OG & PI*, όπου το ΔΕΕ, παρότι ενέταξε τους Εισαγγελείς στην έννοια της δικαστικής αρχής, κατέληξε στο ότι οι γερμανικές εισαγγελικές αρχές, λόγω της έκθεσης στον κίνδυνο να υπόκεινται σε εντολές ή οδηγίες του Υπουργού Δικαιοσύνης, δεν παρέχουν επαρκείς εγγυήσεις ανεξαρτησίας¹²⁷. Βεβαίως, η απόφαση αυτή προκάλεσε σφοδρές αντιδράσεις, δεδομένου ότι το ΔΕΕ με τον τρόπο αυτό απέκλεισε τη Γερμανία από το σύστημα του ΕΕΣ¹²⁸. Πάντως, στη συνέχεια το Δικαστήριο άμβλυσε τη θέση του¹²⁹, οδηγώντας ωστόσο σε νομολογιακές ασυνέπειες¹³⁰. Εν πάση περιπτώσει, εκ της ανωτέρω νομολογίας καταδεικνύεται ότι η χρήση του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών έχει χρησιμοποιηθεί από το Δικαστήριο και προς την κατεύθυνση της διαφύλαξης της ανεξαρτησίας της ποινικής δικαιοσύνης στον χώρο της Ένωσης, γεγονός θεμελιώδες για την αποτελεσματική λειτουργία του συστήματος αμοιβαίας συνεργασίας.

Βεβαίως, το ΔΕΕ δεν υποχρεούται σε κάθε περίπτωση να προσφεύγει στη θεωρία των αυτοτελών εννοιών. Αντίθετα, όταν ούτε συνάδει με το γράμμα ούτε εξυπηρετεί τον σκοπό της επίμαχης διάταξης, το Δικαστήριο δύναται να αποφανθεί ότι κάποια έννοια δεν είναι αυτοτελής, αλλά ερμηνεύεται βάσει του εθνικού δικαίου. Χαρακτηριστικά, στο πλαίσιο ερμηνείας της απόφασης-πλαίσιο για την αναγνώριση

¹²⁶ ΔΕΕ, 10.11.2016, C-452/16 PPU, *Poltorak*, σκ. 53· ΔΕΕ, 10.11.2016, C-477/16 PPU, *Kovalkovas*, σκ. 48· Την ίδια ημέρα δημοσιεύθηκε και η απόφαση *Özcelik*, κατά την οποία συνιστά δικαστική απόφαση η επικύρωση από εισαγγελική αρχή εθνικού εντάλματος σύλληψης εκδοθέντος από αστυνομική υπηρεσία, βλ. ΔΕΕ, 10.11.2016, C-453/16 PPU, *Özcelik*, σκ. 38.

¹²⁷ ΔΕΕ, 27.5.2019, C-508/18 & C-82/19 PPU, *OG & PI*, σκ. 80-90· Εφαρμόζοντας τα ίδια κριτήρια, το ΔΕΕ έκρινε στην εκδοθείσα την ίδια ημέρα απόφαση *PF* ότι οι λιθουανικές εισαγγελικές αρχές εμπίπτουν στην επίμαχη έννοια, βλ. ΔΕΕ, 27.5.2019, C-509/18, *PF*, σκ. 56-57.

¹²⁸ Για έναν σχολιασμό της απόφασης, βλ. Τζαννετή, 2020, σ. 97-102· Αντιστοίχως αυστηρή απόφαση εξέδωσε το Δικαστήριο ως προς τη δικαστική αρχή εκτέλεσης του ΕΕΣ, αποκλείοντας από το πεδίο εφαρμογής της τις ολλανδικές εισαγγελικές αρχές, βλ. ΔΕΕ, 24.11.2020, C-510/19, *AZ*, σκ. 69-70.

¹²⁹ Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 12.12.2019, C-566/19 PPU & C-626/19 PPU, *JR & HC*, σκ. 74.

¹³⁰ Τζαννετής, 2020, σ. 102.

χρηματικών ποινών¹³¹, κρίθηκε από το Δικαστήριο ότι, σύμφωνα με τη γενική οικονομία και τον σκοπό της, η έννοια «νομικό πρόσωπο» δεν συνιστά αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου¹³². Το ζήτημα της ποινικής ευθύνης νομικών προσώπων πράγματι δεν αντιμετωπίζεται ενιαία στα κράτη μέλη¹³³, επομένως θα ήταν ίσως πρόωρο να ερμηνευθεί αυτόνομα η έννοια αυτή ενώ απουσιάζει πλήρως σύγκλιση των εθνικών νομοθεσιών.

Περαιτέρω, ενίοτε προκαλείται ένταση μεταξύ αποτελεσματικότητας του ενωσιακού ποινικού δικαίου αφενός και σεβασμού των συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών αφετέρου¹³⁴. Σε άλλες δε περιπτώσεις, η σύγκρουση λαμβάνει χώρα μεταξύ αποτελεσματικότητας και σεβασμού των γενικών αρχών του ποινικού δικαίου, οι οποίες άλλωστε πηγάζουν ιδίως από τις συνταγματικές παραδόσεις και το διεθνές δίκαιο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹³⁵. Χαρακτηριστικό παράδειγμα –φαινομενικής τουλάχιστον– σύγκρουσης εντοπίζεται μεταξύ της προσπάθειας επίτευξης αποτελεσματικότητας εκ μέρους του ΔΕΕ και των επιταγών της αρχής της νομιμότητας, η οποία μάλιστα κατοχυρώνεται και στο άρθρο 49 παρ. 1 ΧΘΔ. Συναφώς, σύμφωνα με το ΔΕΕ, «[...] η αρχή της σαφούς νομοθετικής προβλέψεως των ποινών δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως απαγορεύουσα τη σταδιακή διασαφήνιση των κανόνων της ποινικής ευθύνης με νομολογιακή ερμηνεία [...]»¹³⁶. Πράγματι, ο συμπληρωματικός προς τον ενωσιακό νομοθέτη ρόλος του Δικαστηρίου δεν συνάδει με την παραδοσιακή κανονιστική θεώρηση της αρχής της νομιμότητας στο πεδίο του ποινικού δικαίου¹³⁷. Όμως, είναι αναπόφευκτος ο επαναπροσδιορισμός του ρόλου του δικαστή εντός του πολυεπίπεδου ενωσιακού οικοδομήματος. Γι' αυτό και, όπως προαναφέρθηκε, έχουν παρεισφρήσει εν προκειμένω στοιχεία του αγγλοσαξωνικού δικαίου. Άλλωστε, το δίκαιο δεν είναι στατικό, αλλά οφείλει να

¹³¹ Απόφαση-πλαίσιο 2005/214/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 24ης Φεβρουαρίου 2005, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών (ΕΕ L 76/16 της 22.3.2005), όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009 για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, δια του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερόμενου προσώπου στη δίκη (ΕΕ L 81/24 της 27.3.2009).

¹³² ΔΕΕ, 4.3.2020, C-183/18, Bank BGŻ BNP Paribas, σκ. 43-56.

¹³³ Σε αντίθεση με πλήθος άλλων εθνικών νομοθεσιών, στην Ελλάδα δεν αναγνωρίζεται ποινική ευθύνη νομικών προσώπων σε καμία περίπτωση.

¹³⁴ Melander, 2014, σ. 290.

¹³⁵ Για μία περιεκτική ανάλυση σχετικά με τις γενικές αρχές του ενωσιακού δικαίου, οι οποίες πρέπει να γίνονται σεβαστές κατά την ερμηνεία του, βλ. Klip, 2016, σ. 154 επ..

¹³⁶ ΔΕΕ, 28.3.2017, C-72/15, Rosneft, σκ. 167.

¹³⁷ Kostoris, 2018, σ. 58-59.

προσαρμόζεται στις ανάγκες και τις ιδιαιτερότητες της εποχής και του περιβάλλοντος στο οποίο εντοπίζεται. Αξίζει, μάλιστα, παρενθετικά να σημειωθεί ότι η αρχή της νομιμότητας εφαρμόζεται και ως προς τη νομολογία, η οποία οφείλει να είναι στο μέτρο του δυνατού σταθερή και να εγγυάται την προβλεψιμότητα των δικαστικών αποφάσεων¹³⁸.

Η ανωτέρω προβληματική αναδείχθηκε μέσω των αποφάσεων *Taricco*¹³⁹ και *M.A.S. & M.B.* (γνωστή ως *Taricco II*)¹⁴⁰. Ειδικότερα, στην πρώτη απόφαση δόθηκε προτεραιότητα στην αποτελεσματική προστασία των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης κατά το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, εις βάρος όμως της αρχής της νομιμότητας¹⁴¹, με αποτέλεσμα η απόφαση να προκαλέσει θύελλα αντιδράσεων¹⁴². Όμως, στη δεύτερη απόφαση, το Δικαστήριο έκρινε ότι οι διατάξεις περί παραγραφής, ως μη εναρμονισμένοι κανόνες, υπόκεινται στη διακριτική ευχέρεια του νομοθέτη να τις εντάξει ή όχι στο ουσιαστικό δίκαιο. Απεφάνθη ότι δεν επιτρέπεται η μη εφαρμογή εθνικών διατάξεων, εάν αυτό οδηγεί σε παραβίαση κατά το εθνικό δίκαιο της αρχής της νομιμότητας, ακόμη κι αν έτσι θα εξασφαλιζόταν η αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 325 ΣΛΕΕ¹⁴³. Με τον τρόπο αυτό, κατηύθυνε το εθνικό δικαστήριο στην εφαρμογή του εθνικού του δικαίου, προς συμμόρφωση με τις αρχές της νομιμότητας και της μη αναδρομικής εφαρμογής επαχθέστερου ποινικού νόμου. Σημειώνεται ότι το ζεύγος αυτό αποφάσεων αναδεικνύει για άλλη μία φορά τη σημασία του μηχανισμού προδικαστικής παραπομπής και της συνειδητοποίησης εκ μέρους των εθνικών δικαστών του θεμελιώδους ρόλου τους εντός του δικαιοδοτικού συστήματος της Ένωσης. Πιο συγκεκριμένα, το ιταλικό δικαστήριο προτίμησε να αποστείλει δεύτερο προδικαστικό ερώτημα μετά την έκδοση της αμφιλεγόμενης απόφασης *Taricco*, παρά απλώς να την κατακρίνει. Παράλληλα, από την αναδίπλωση της θέσης του Δικαστηρίου, φαίνεται ότι ο δικαιοδοτικός του ρόλος, όπως έχει διαμορφωθεί στο νέο αυτό περιβάλλον, συνοδεύεται –όπως και πρέπει να συνοδεύεται– από νέες μορφές ελέγχου των δικαιοδοτικών οργάνων¹⁴⁴.

¹³⁸ Όπ. π, σ. 60.

¹³⁹ ΔΕΕ, 8.9.2015, C-105/14, *Taricco* κ.λπ..

¹⁴⁰ ΔΕΕ, 5.12.2017, C-42/17, *M.A.S. & M.B.*.

¹⁴¹ ΔΕΕ, 8.9.2015, C-105/14, *Taricco* κ.λπ., σκ. 58.

¹⁴² Μυλωνόπουλος, 2021, σ. 518.

¹⁴³ ΔΕΕ, 5.12.2016, C-42/17, *M.A.S. & M.B.*, σκ. 61-62.

¹⁴⁴ Πρβλ. Kostoris, 2018, σ. 60, κατά τον οποίο ο νέος ρόλος των δικαστών στον ευρωπαϊκό χώρο “[...] would in any case require the overall rethinking of the position held by such subjects in civil law systems, by imagining new sources of legitimacy and new forms of control and liability for them”.

Πάντως, η ανάγκη εξασφάλισης της αποτελεσματικότητας της εκάστοτε διάταξης και η ερμηνεία της επί τη βάση της συστηματικής της ένταξης και των σκοπών της οδηγεί ενίοτε σε διαφορετικές ερμηνείες της ίδιας έννοιας ανάλογα με την εκάστοτε ενωσιακή πολιτική και τους επιδιωκόμενους σκοπούς της¹⁴⁵. Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται έλλειψη συνοχής του ενωσιακού δικαίου, γεγονός το οποίο δεν συνάδει ούτε με την επιταγή ομοιομορφίας την οποία το Δικαστήριο καλείται να εξασφαλίσει, ούτε με την ασφάλεια δικαίου¹⁴⁶. Η κατά την προαναφερθείσα νομολογία ερμηνεία της έννοιας της «δικαστικής αρχής» αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα ασυνέπειας, σε συνδυασμό με την ερμηνεία της ίδιας έννοιας στο πλαίσιο εξέτασης της Οδηγίας για την ευρωπαϊκή εντολή έρευνας¹⁴⁷. Πιο συγκεκριμένα, στην απόφαση *Staatsanwaltschaft Wien κατά A. (πλαστογραφημένες εντολές πληρωμής)*, το Δικαστήριο, χωρίς πάντως να χαρακτηρίζει ρητά την επίμαχη έννοια ως αυτοτελή¹⁴⁸, προέβη σε μία λιγότερο αυστηρή ερμηνεία. Κατέληξε στο ότι, «[λ]αμβανομένων υπόψη των διαφορών γραμματικής, συστηματικής και τελολογικής φύσεως που επισημάνθηκαν», η επίμαχη έννοια δεν ερμηνεύεται όπως η αντίστοιχη έννοια της απόφασης-πλαίσιο για το ΕΕΣ, και εμπίπτει σε αυτή κάθε εισαγγελική αρχή, ανεξαρτήτως τυχόν σχέσης νομικής εξάρτησης με την εκτελεστική εξουσία ή κινδύνου έκθεσης σε εντολές ή οδηγίες της¹⁴⁹. Συνακόλουθα, επιτρέπεται η έκδοση ευρωπαϊκής εντολής έρευνας από δικαστικές αρχές οι οποίες όμως δεν μπορούν να εκδώσουν ΕΕΣ¹⁵⁰. Ανεξαρτήτως των λόγων για τους οποίους αυτό συμβαίνει και των σκοπών των επιμέρους νομικών πράξεων, είναι προφανής η έλλειψη συνοχής του ενωσιακού ποινικού δικαίου ως προς το ζήτημα αυτό.

Η συμβολή του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών είναι θεμελιώδης και όσον αφορά την αποτελεσματική εφαρμογή Κανονισμών, ιδιαίτερα ενόψει του γεγονότος ότι τυγχάνουν αμέσου εφαρμογής στις εθνικές έννομες τάξεις. Σημειωτέον ότι μόνο δύο υπάρχουν στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου: ο Κανονισμός 2018/1805

¹⁴⁵ Mancano, 2018, σ. 75· Mitsilegas, 2016, σ. 134.

¹⁴⁶ Mitsilegas, 2020, σ. 62.

¹⁴⁷ Οδηγία 2014/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3ης Απριλίου 2014 περί της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας σε ποινικές υποθέσεις (L 130/1 της 1.5.2014).

¹⁴⁸ Βεβαίως, και η αρχή έκδοσης της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας συνιστά αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου, γεγονός το οποίο υπογραμμίζει ο Αρβανίτης, βλ. Αρβανίτη, 2021, σ. 189.

¹⁴⁹ ΔΕΕ, 8.12.2020, C-584/19, *Staatsanwaltschaft Wien κατά A.* κ.λπ. (πλαστογραφημένες εντολές πληρωμής), σκ. 74-75.

¹⁵⁰ Για μία συστηματική ανάλυση των σχετικών εννοιών, βλ. Αρβανίτη, 2021, σ. 185-191.

σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης¹⁵¹ και ο Κανονισμός 2017/1939 για τον νεοσύστατο θεσμό της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας¹⁵². Ιδίως στον τελευταίο περιλαμβάνεται πληθώρα διατάξεων χρήζουσες αυτόνομης ερμηνείας από το Δικαστήριο, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του¹⁵³. Το δε εργαλείο των αυτοτελών εννοιών εν προκειμένω θα κληθεί να θέσει σε εφαρμογή την εναρμονιστική του λειτουργία όχι μόνο με σκοπό τη σύγκλιση των διαφόρων νομοθεσιών, αλλά και τη διασάφηση ρυθμίσεων οι οποίες αφορούν τον τρόπο δράσης μίας ενιαίας Εισαγγελικής Αρχής εντός της ενωσιακής έννομης τάξης. Επομένως, ενόψει των νέων δυνατοτήτων που διανοίγονται στον τομέα της ενωσιακής ποινικής δικαιοσύνης, η συμβολή των αυτοτελών εννοιών θα είναι καθοριστικής σημασίας τόσο για την αποτελεσματική εφαρμογή του συστήματος, όσο και για την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των ενδιαφερόμενων προσώπων.

¹⁵¹ Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1805 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 14ης Νοεμβρίου 2018 σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης (ΕΕ L 303/1 της 28.11.2018).

¹⁵² Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939 του Συμβουλίου της 12ης Οκτωβρίου 2017 σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας (ΕΕ L 283/1 της 31.10.2017).

¹⁵³ Mitsilegas, 2021, σ. 263.

III. ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

A. Επισκόπηση των Οδηγιών για τα δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων

1. Προστιθέμενη αξία της χρήσης του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών για την ερμηνεία των Οδηγιών

Περνώντας στο προς ανάλυση παράδειγμα της παρούσας εργασίας, υπενθυμίζεται ότι στη Συνθήκη της Λισαβόνας προβλέφθηκε η νομική βάση του άρθρου 82 παρ. 2 ΣΛΕΕ για τη θέσπιση Οδηγιών με σκοπό τη διευκόλυνση της αμοιβαίας αναγνώρισης και της αστυνομικής και δικαστικής συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις με διασυνοριακές διαστάσεις¹⁵⁴. Το στοιχ. β' της διάταξης αυτής επιτρέπει την υιοθέτηση Οδηγιών για τα δικαιώματα των προσώπων στην ποινική διαδικασία¹⁵⁵. Ήδη το 2009, το Συμβούλιο υιοθέτησε το Ψήφισμα για έναν «Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες»¹⁵⁶, γεγονός που οδήγησε στην προοδευτική υιοθέτηση έξι Οδηγιών επί τη βάσει του άρθρου 82 ΣΛΕΕ. Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι η Επιτροπή προχώρησε στη δημοσίευση μίας Πράσινης Βίβλου για την υιοθέτηση μέτρων σχετικών με την κράτηση¹⁵⁷, το οποίο πάντως δεν έχει υλοποιηθεί έως σήμερα. Σημειώνεται, πάντως, ότι πολύ πρόσφατα η Επιτροπή εξέδωσε Σύσταση σχετικά με τα δικονομικά δικαιώματα των υπόπτων και των κατηγορουμένων που υπόκεινται σε προσωρινή κράτηση και σχετικά με τις υλικές συνθήκες κράτησης, επαναφέροντας στο προσκήνιο τα κρίσιμα αυτά ζητήματα¹⁵⁸.

¹⁵⁴ Κατά τον Öberg, η αμοιβαία αναγνώριση λειτουργεί ταυτόχρονα ως όριο στην ποινική αρμοδιότητα της Ένωσης εν προκειμένω, ώστε να νομοθετεί μόνο προς διευκόλυνση αυτής, βλ. Öberg, 2020, σ. 37 επ.· Βλ. και Klip, 2016, σ. 247 επ..

¹⁵⁵ Τα θύματα δεν περιλαμβάνονται στα εν λόγω πρόσωπα, διότι, ως προς αυτά, προβλέπεται ειδική νομική βάση στο άρθρο 82 παρ. 2 στοιχ. γ' ΣΛΕΕ.

¹⁵⁶ 295/01 της 4.12.2009. Το Ψήφισμα αυτό ενσωματώθηκε στη συνέχεια στο Πρόγραμμα της Στοκχόλμης, βλ. C 115/1 της 4.5.2010.

¹⁵⁷ COM(2011) 327 τελικό της 14.6.2011.

¹⁵⁸ C(2022) 8987 τελικό της 8.12.2022· Υποστηρίζεται ότι η νομοθέτηση της Ένωσης επί των ζητημάτων κράτησης θα ενισχύσει τα θεμελιώδη δικαιώματα, διευκολύνοντας παράλληλα την αμοιβαία συνεργασία, όπως ακριβώς συνέβη με τις υπό εξέταση Οδηγίες, βλ. Mitsilegas, 2022, σ. 282-284.

Ακολούθως, υιοθετήθηκαν η Οδηγία 2010/64/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση¹⁵⁹, η Οδηγία 2012/13/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης¹⁶⁰, η Οδηγία 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο και το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και ενημέρωσής τους σε περίπτωση κράτησης¹⁶¹, η Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του¹⁶², η Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι¹⁶³ και η Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 σχετικά με τη δικαστική αρωγή για υπόπτους και κατηγορουμένους¹⁶⁴.

Σύμφωνα με το άρθρο 288 ΣΛΕΕ, «[η] οδηγία δεσμεύει κάθε κράτος μέλος στο οποίο απευθύνεται, όσον αφορά το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, αλλά αφήνει την επιλογή του τύπου και των μέσων στην αρμοδιότητα των εθνικών αρχών». Υποστηρίζεται ότι, τουλάχιστον τυπικά, οι πράξεις εναρμόνισης επιφέρουν μεγαλύτερο βαθμό ενοποίησης από ό,τι οι πράξεις αμοιβαίας αναγνώρισης¹⁶⁵. Όμως, οι ανωτέρω Οδηγίες θεσπίζουν μόλις ελάχιστους κανόνες στο πεδίο του δικονομικού ποινικού δικαίου, επιβάλλοντας αντίστοιχα ένα ελάχιστο επίπεδο εναρμόνισης. Παράλληλα, χαρακτηρίζονται από ευρεία και γενική διατύπωση, χωρίς να προσδιορίζουν συγκεκριμένες υποχρεώσεις των κρατών μελών¹⁶⁶. Αυτό συνδέεται με τα προαναφερθέντα σχετικά με τη διαφορετικότητα των εθνικών ποινικών

¹⁵⁹ Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Οκτωβρίου 2010 σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (ΕΕ L 280/1 της 26.10.2010).

¹⁶⁰ Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Μαΐου 2012 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (L 142/1 της 1.6.2012).

¹⁶¹ Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2013 σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (L 294/1 της 6.11.2013).

¹⁶² Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9ης Μαρτίου 2016 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (L 65/1 της 11.3.2016).

¹⁶³ Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Μαΐου 2016 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (L 132/1 της 21.5.2016).

¹⁶⁴ Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Οκτωβρίου 2016 σχετικά με τη δικαστική αρωγή για υπόπτους και κατηγορουμένους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και για καταζητούμενους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (L 297/1 της 4.11.2016).

¹⁶⁵ Bogensberger, 2019, σ. 882.

¹⁶⁶ Mitsilegas, 2020, σ. 72-73.

συστημάτων στο πεδίο των δικονομικών δικαιωμάτων¹⁶⁷, αλλά και με την επιφυλακτικότητα των κρατών μελών στον χώρο του ενωσιακού ποινικού δικαίου. Το γεγονός αυτό αποδεικνύεται και από τις μακρόχρονες διαπραγματεύσεις οι οποίες έλαβαν χώρα προκειμένου να υιοθετηθούν τελικά ενωσιακές νομικές πράξεις για την προστασία των δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων¹⁶⁸. Ως αποτέλεσμα, δημιουργείται πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών, ώστε η νομοθετική εναρμόνιση να συμπληρωθεί από τη δικαστική, και να δοθεί έτσι ουσιαστικό περιεχόμενο στα δικαιώματα που αυτές κατοχυρώνουν¹⁶⁹.

Μέσω των αυτοτελών εννοιών, το Δικαστήριο δύναται να συγκεκριμενοποιήσει το περιεχόμενο των με γενικό τρόπο διατυπωθεισών Οδηγιών και να προσδιορίσει τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που θεσπίζουν, ενισχύοντας την ασφάλεια δικαίου και την προβλεψιμότητα¹⁷⁰, αρχές σύμφυτες με το ποινικό δίκαιο. Ταυτόχρονα, η σχετική νομολογία μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στην εκπλήρωση των σκοπών των Οδηγιών, δηλαδή στην αποτελεσματική άσκηση των δικαιωμάτων υπεράσπισης και στη διασφάλιση διεξαγωγής δίκαιης δίκης¹⁷¹. Μάλιστα, δεδομένου ότι το πεδίο εφαρμογής των συγκεκριμένων Οδηγιών δεν εξαντλείται σε περιπτώσεις διασυνοριακής εγκληματικότητας και διακρατικής συνεργασίας, αλλά επεκτείνεται και σε αμιγώς εθνικές υποθέσεις¹⁷², είναι προφανές ότι η προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών, ως αποτέλεσμα της πρόσδοσης ενιαίου κανονιστικού νοήματος σε έννοιες-κλειδιά των Οδηγιών, δύναται να ενισχύσει την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των κρατών μελών¹⁷³.

Το γεγονός αυτό συνάδει με τον διπλό σκοπό της Ένωσης στον τομέα του ποινικού δικαίου, δηλαδή την αποτελεσματικότητα της ποινικής διαδικασίας με την

¹⁶⁷ Kostoris, 2018α, σ. 87.

¹⁶⁸ Μάλιστα, υπήρξε σχετική Πρόταση της Επιτροπής ήδη το 2004, η οποία δεν κατάφερε όμως να οδηγήσει σε νομοθετικό κείμενο, βλ. COM(2004) 328 τελικό της 28.4.2004· Σχετικά με τη δυσκολία κατά τις διαπραγματεύσεις για την υιοθέτηση των Οδηγιών, βλ. Mitsilegas, 2022, σ. 255 επ. και ιδίως σ. 265, 271, 277.

¹⁶⁹ Mitsilegas, 2016, σ. 153 επ..

¹⁷⁰ Mitsilegas, 2022, σ. 292-293· Κατά τον Kostoris, οι Οδηγίες αποτελούν τυπικό παράδειγμα της λεγόμενης «δικαστικής νομιμότητας» (“judicial legality”), η οποία χαρακτηρίζει το ενωσιακό δίκαιο και, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτελεί στοιχείο που δεν συναντάται σε τέτοιο βαθμό στο παραδοσιακό ηπειρωτικό δίκαιο, βλ. Kostoris, 2018α, σ. 87-88.

¹⁷¹ Βλ. ενδεικτικά: ΔΕΕ, 15.10.2015, C-216/14, Covaci, σκ. 43· ΔΕΕ, 22.3.2017, C-124/16 & C-188/16 & C-213/16, Tranca κ.λπ., σκ. 38.

¹⁷² Mitsilegas, 2022, σ. 258.

¹⁷³ Κατά την Bachmaier, η αμοιβαία εμπιστοσύνη πρέπει να στηρίζεται και να ενισχύεται από ένα υψηλό επίπεδο προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ώστε να προωθηθεί η αρχή της αμοιβαίας αναγνώρισης, βλ. Bachmaier, 2018, σ. 62.

ταυτόχρονη διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων σε ολόκληρη την Ένωση¹⁷⁴. Άλλωστε, η ίδια η υιοθέτηση των Οδηγιών αποτέλεσε ενός είδους αντίβαρο στον αυτοματισμό και την ταχύτητα του συστήματος το οποίο θεσπίστηκε με την απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ. Ειδικότερα, ενόψει αυτής προκλήθηκε μεγάλη ανησυχία στα κράτη μέλη ως προς τα δικαιώματα των εμπλεκόμενων προσώπων¹⁷⁵, ενώ είναι χαρακτηριστικό ότι δεν προβλεπόταν ως λόγος άρνησης εκτέλεσης του ΕΕΣ η παραβίαση των θεμελιωδών δικαιωμάτων¹⁷⁶. Κατά τη διατύπωση της Bachmaier, “[t]he entire history of criminal procedure at the end is the struggle to find this much-needed “right balance””¹⁷⁷.

Η δυνητική διατύπωση της προηγούμενης παραγράφου δεν είναι τυχαία. Σημειώνεται ότι, έως σήμερα, η νομολογία του Δικαστηρίου επί της ερμηνείας των Οδηγιών εν γένει είναι περιορισμένη, ενώ η πλειοψηφία των αποφάσεων αφορά την Οδηγία (ΕΕ) 2016/343. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι δεν έχει εκδοθεί ακόμη καμία απόφαση επί της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919 σχετικά με τη νομική αρωγή. Παρότι, δε, σε ορισμένες αποφάσεις, οι οποίες θα αναλυθούν στη συνέχεια, το Δικαστήριο επιλαμβάνεται της ερμηνείας κρίσιμων όρων των Οδηγιών, σε καμία σχετική απόφαση δεν αναφέρει ρητά ότι κάποια συγκεκριμένη έννοια αποτελεί αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου. Ωστόσο, υπενθυμίζεται ότι οι εν λόγω νομικές πράξεις υιοθετήθηκαν σχετικά πρόσφατα, ενώ τα εθνικά ποινικά δικαστήρια είναι ακόμη επιφυλακτικά όσον αφορά την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων¹⁷⁸. Άλλωστε, δεν πρέπει να παραβλεφθεί ότι η απόφαση *Kozłowski*, η οποία συνιστά την πρώτη νομολογιακή ερμηνεία της απόφασης-πλαίσιο για το ΕΕΣ, εξεδόθη το 2008, έξι χρόνια μετά την υιοθέτηση της εν λόγω νομικής πράξης, ενώ σήμερα η σχετική νομολογία συνεχίζει να ανθίζει. Αντίστοιχα, στο πεδίο των δικονομικών δικαιωμάτων, η πρώτη σχετική απόφαση του Δικαστηρίου είναι η *Covaci*¹⁷⁹, η οποία επιλαμβάνεται των Οδηγιών 2010/64/ΕΕ και 2013/12/ΕΕ, ενώ δημοσιεύεται μόλις τον Οκτώβριο του 2015.

¹⁷⁴ Οπ. π., σ. 56.

¹⁷⁵ Öberg, 2020, σ. 34.

¹⁷⁶ Mitsilegas, 2020, σ. 255.

¹⁷⁷ Bachmaier, 2018, σ. 56.

¹⁷⁸ Κατά τον Klip, η μη υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων γενικώς οφείλεται, μεταξύ άλλων, σε άγνοια του ενωσιακού δικαίου, στη δυσκολία των εθνικών δικαστηρίων να διατυπώσουν τα ερωτήματα και στο γεγονός ότι η διαδικασία είναι χρονοβόρα, βλ. Klip, 2016, σ. 343.

¹⁷⁹ ΔΕΕ, 15.10.2015, C-216/14, Covaci.

Δεδομένης της ευρείας διατύπωσής τους, η ενσωμάτωσή τους στα επιμέρους κράτη μέλη οδηγεί αναπόφευκτα σε διαφορές στην εφαρμογή τους. Αξίζει να τονιστεί ότι, κατά τον Klip, σε αντίθεση με ό,τι συμβαίνει με το ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, η εφαρμογή των δικονομικών αυτών κανόνων στις εθνικές έννομες τάξεις δεν απαιτεί σε κάθε περίπτωση νομοθετική ενσωμάτωση, αλλά πιθανόν αρκεί μία μεταστροφή στην πρακτική ή στη νομολογία¹⁸⁰, ώστε οι διαφορές να μην είναι πάντοτε ορατές σε επίπεδο θετού δικαίου. Ανατρέχοντας δε στις εκθέσεις αξιολόγησης της Επιτροπής επί της εφαρμογής των Οδηγιών στα κράτη μέλη, διαπιστώνεται ότι σε πολλές περιπτώσεις η ενσωμάτωση είναι ελλιπής όσον αφορά βασικές ρυθμίσεις των Οδηγιών¹⁸¹. Σημειωτέον ότι, ναι μεν οι Οδηγίες δεσμεύουν μόνο ως προς το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, όμως το αποτέλεσμα αυτό πρέπει σε κάθε περίπτωση να πραγματώνεται. Έτσι, με την χρήση του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών, το ΔΕΕ έχει τη δυνατότητα να συμπληρώσει τη νομοθετική εναρμόνιση, αμβλύνοντας τη διαφορετικότητα των ποινικών δικονομικών συστημάτων όσον αφορά την προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων, και εξασφαλίζοντας με αυτόν τον τρόπο ένα ελάχιστο κοινό επίπεδο προστασίας το οποίο θα ενισχύσει με τη σειρά του την αμοιβαία εμπιστοσύνη. Εάν, λοιπόν, το Δικαστήριο αξιοποιήσει μελλοντικά αυτές τις δυνατότητες, τότε, κατά τη διατύπωση του Mitsilegas, “*autonomous concepts can be transformed form an interpretative tool to an effective instrument of judicial enforcement of EU law*”¹⁸².

2. Σχέση των Οδηγιών με τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ

Είναι γεγονός ότι, ήδη πριν την υιοθέτηση των υπό κρίση Οδηγιών, τα δικονομικά δικαιώματα υπόπτων και κατηγορουμένων στον ευρωπαϊκό χώρο προστατεύονταν τόσο από το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, όσο και από τον ΧΘΔ. Υπενθυμίζεται ότι ο Χάρτης κατέστη ισόκυρος με το πρωτογενές δίκαιο με τη Συνθήκη της Λισαβόνας, ενώ δεσμεύει τα ενωσιακά όργανα και τα κράτη μέλη στο μέτρο που, κατά το άρθρο 51 παρ. 1 ΧΘΔ, εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης. Όσον αφορά τα

¹⁸⁰ Klip, 2016, σ. 335.

¹⁸¹ Βλ. τα Συμπεράσματα των Εκθέσεων της Επιτροπής επί των Οδηγιών 2010/64/ΕΕ (COM(2018) 857 τελικό της 18.12.2018), 2012/13/ΕΕ (COM(2018) 858 τελικό της 18.12.2018), 2013/48/ΕΕ (COM(2019) 560 τελικό της 26.9.2019) και (ΕΕ) 2016/343 (COM(2021) 144 τελικό της 31.3.2021). Ως προς τις Οδηγίες (ΕΕ) 2016/800 και (ΕΕ) 2016/1919 δεν έχει εκδοθεί ακόμη σχετική έκθεση.

¹⁸² Mitsilegas, 2020, σ. 75.

δικονομικά δικαιώματα, στο άρθρο 47 ΧΘΔ κατοχυρώνεται το δικαίωμα δικαστικής προστασίας και αποτελεσματικής πρόσβασης στη δικαιοσύνη, συμπεριλαμβανομένου του δικαιώματος δικαστικής αρωγής, ενώ στο άρθρο 48 ΧΘΔ αφενός προστατεύεται το τεκμήριο αθωότητας στην πρώτη παράγραφο, αφετέρου, κατά τη δεύτερη παράγραφο, διασφαλίζεται ο σεβασμός των δικαιωμάτων υπεράσπισης. Όμως, παρά την κατοχύρωση των εν λόγω δικαιωμάτων στα ανωτέρω κείμενα, η θέσπιση των σχετικών Οδηγιών κρίθηκε αναγκαία προκειμένου να καταστεί πιο αποτελεσματική η προστασία τους, ορίζοντας κοινούς κανόνες και ενισχύοντας τον εγγυητικό ρόλο του Δικαστηρίου στο πεδίο αυτό¹⁸³. Έτσι, αφενός ενισχύθηκε η προστασία τους σε εθνικό επίπεδο¹⁸⁴, αφετέρου συντελέστηκε ένα αποφασιστικό βήμα προς την εξασφάλιση της ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής των δικονομικών δικαιωμάτων υπόπτων και κατηγορουμένων στα κράτη μέλη και, συνακόλουθα, προς την ενίσχυση του συστήματος αμοιβαίας συνεργασίας¹⁸⁵.

Ανατρέχοντας κανείς στο κείμενο των Οδηγιών και στα προοίμιά τους, θα διαπιστώσει ότι οι Οδηγίες εξειδικεύουν επί της ουσίας δικαιώματα τα οποία προβλέπονται τόσο στα άρθρα 47 και 48 ΧΘΔ, όσο και στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, κωδικοποιώντας τη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ¹⁸⁶. Σύμφωνα δε με τις Επεξηγήσεις του Χάρτη¹⁸⁷, τα άρθρα 47 και 48 ΧΘΔ αντιστοιχούν στο άρθρο 6 παρ. 1 ΕΣΔΑ και στο άρθρο 6 παρ. 2 και 3 ΕΣΔΑ αντίστοιχα. Έπειτα, κατά το άρθρο 52 παρ. 3 ΧΘΔ, «[σ]τον βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην [ΕΣΔΑ], η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση»¹⁸⁸, ενώ, πάλι κατά τις Επεξηγήσεις, καθορίζονται «[...] όχι μόνο από το κείμενο [...], αλλά και από τη

¹⁸³ Mitsilegas, 2022, σ. 284-285.

¹⁸⁴ Όπ. π..

¹⁸⁵ Χαρακτηριστικά, σύμφωνα με την αιτ. σκ. 8 του προοιμίου της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ, «[η] ενδυνάμωση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης προϋποθέτει την ύπαρξη λεπτομερών κανόνων για την προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων και εγγυήσεων που απορρέουν από τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ». Επ' αυτού, πρέπει να σημειωθεί, πάντως, ότι η γενική διατύπωση των Οδηγιών απέχει αρκετά από την ανάγκη πρόβλεψης λεπτομερών κανόνων, γεγονός το οποίο επίσης υπογραμμίζει την θεμελιώδη σημασία των αυτοτελών εννοιών εν προκειμένω.

¹⁸⁶ Αιτ. σκ. 5-7, 14 προοιμίου Οδηγίας 2010/64/ΕΕ· Αιτ. σκ. 5-8, 14 προοιμίου Οδηγίας 2012/13/ΕΕ· Αιτ. σκ. 1 προοιμίου Οδηγίας 2013/48/ΕΕ· Αιτ. σκ. 1 προοιμίου Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343· Αιτ. σκ. 66-67 προοιμίου Οδηγίας (ΕΕ) 2016/800· Αιτ. σκ. 3, 17, 32 προοιμίου Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919· Βλ. την ερμηνεία του άρθρου 48 ΧΘΔ, Τσόλκα, 2021α, σ. 532· Mitsilegas, 2022, σ. 287· Κατά τον Klip, τα άρθρα 47 και 48 ΧΘΔ κωδικοποιούν την προγενέστερη νομολογία ως προς το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και τα δικαιώματα υπεράσπισης αντίστοιχα, βλ. Klip, 2016, σ. 260, υποσημ. 1045.

¹⁸⁷ C 303/17 της 14.12.2007.

¹⁸⁸ Όπ. π..

νομολογία του [ΕΔΔΑ] και από το [ΔΕΕ]»¹⁸⁹. Παράλληλα, στο σύνολο των Οδηγιών προβλέπεται ρήτρα μη παραβίασης του ελάχιστου επιπέδου προστασίας που κατοχυρώνεται μέσω της ΕΣΔΑ, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο του Στρασβούργου¹⁹⁰. Εξάλλου, σύμφωνα με το άρθρο 6 παρ. 3 ΣΕΕ, «[τ]α θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την [ΕΣΔΑ] [...], αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης». Επομένως, προκειμένου το Δικαστήριο να προβεί σε ερμηνεία των Οδηγιών, οφείλει να λάβει υπόψη του τον Χάρτη και την ΕΣΔΑ¹⁹¹, η οποία άλλωστε αποτελεί ουσιαστική πηγή δικαίου της Ένωσης¹⁹² δεδομένης της σχέσης η οποία υφίσταται μεταξύ τους. Αντίστοιχα, η εφαρμογή της εθνικής ποινικής δικονομίας πρέπει πια να συμμορφώνεται τόσο με τις προβλέψεις των Οδηγιών, όσο και με τις επιταγές του ΧΘΔ, γεγονός το οποίο συμβάλλει στην άμβλυνση των διαφορών στο ετερογενές αυτό πεδίο¹⁹³.

Αξίζει, παρενθετικά, να αναφερθεί ότι οι εν λόγω ρήτρες δεν επιτρέπουν επίσης ερμηνεία των Οδηγιών η οποία να παρεκκλίνει από υψηλότερο βαθμό προστασίας που τυχόν παρέχει το εκάστοτε εθνικό δίκαιο. Ως αποτέλεσμα, τα κριθέντα στην απόφαση *Melloni* καθίστανται μετέωρα, δεδομένου ότι, κατ' αυτή, το άρθρο 53 ΧΘΔ δεν επιτρέπει την υπονόμηση της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου προς χάριν της μη προσβολής του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη¹⁹⁴. Πάντως, κατ' άλλη άποψη ισχύει το αντίστροφο, δηλαδή ότι, ενόψει της αποφάσεως αυτής, η εν λόγω ρήτρα θα παραμείνει αναποτελεσματική και, επομένως, τυχόν μεγαλύτερη προστασία των δικαιωμάτων δεν θα έχει πρακτικό αντίκρισμα¹⁹⁵. Άλλωστε, ουσιώδης λόγος για τον οποίο, κατά τη *Γνωμοδότηση 2/13* του ΔΕΕ, η Ένωση δεν προσχώρησε στην ΕΣΔΑ, ήταν ότι αυτό θα μπορούσε «[...] να υποχρεώσει ένα κράτος μέλος να ελέγχει αν κάποιο άλλο κράτος μέλος σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, παρά το γεγονός ότι το δίκαιο της Ένωσης επιβάλλει την αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ των εν λόγω κρατών μελών [...]», ώστε «[...] η

¹⁸⁹ Όπ. π..

¹⁹⁰ Άρθρο 8 Οδηγίας 2010/64/ΕΕ· Άρθρο 10 Οδηγίας 2012/13/ΕΕ· Άρθρο 14 Οδηγίας 2013/48/ΕΕ· Άρθρο 13 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343· Άρθρο 23 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/800· Άρθρο 11 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919.

¹⁹¹ Βλ. ενδεικτικά: Αιτ. σκ. 33 προοιμίου Οδηγίας 2010/64/ΕΕ, κατά την οποία «[Ο]ι διατάξεις της παρούσας οδηγίας που αφορούν δικαιώματα αντίστοιχα με εκείνα τα οποία εγγυάται η ΕΣΔΑ ή ο Χάρτης θα πρέπει να ερμηνεύονται και να εφαρμόζονται σύμφωνα με τα δικαιώματα αυτά, όπως έχουν ερμηνευθεί στη σχετική νομολογία του [ΕΔΔΑ] και του [ΔΕΕ]». Mitsilegas, 2022, σ. 288.

¹⁹² Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2021α, σ. 639.

¹⁹³ Mitsilegas, 2022, σ. 294-295.

¹⁹⁴ ΔΕΕ, 26.2.2013, C-399/11, *Melloni*, σκ. 64.

¹⁹⁵ Kostoris, 2018α, σ. 86.

προσχώρηση [να] είναι ικανή να διακυβεύσει την ισορροπία στην οποία στηρίζεται η Ένωση καθώς και την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης»¹⁹⁶. Ωστόσο, αφ' ής στιγμής οι ρήτρες αυτές προστέθηκαν στο κείμενο των Οδηγιών, αποτελούν τμήμα του παράγωγου ενωσιακού δικαίου, υπερτερώντας ενός νομολογιακού προηγούμενου ακόμη και σε περιπτώσεις όπου τυχόν ευρύτερη προστασία του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη συγκρούεται με την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης. Σύγκρουση ενδεχομένως να ανακύψει σε περίπτωση όπου τεθεί ζήτημα σεβασμού των δικαιωμάτων που προβλέπονται στις Οδηγίες στο πλαίσιο εκτέλεσης ΕΕΣ. Δεδομένου ότι ο ενωσιακός νομοθέτης δεν προσδιορίζει τη σχέση μεταξύ αυτών των δικονομικών Οδηγιών και των λοιπών νομικών πράξεων της Ένωσης στον χώρο του ποινικού δικαίου, δημιουργείται ανασφάλεια δικαίου, ώστε αναμένεται από το ΔΕΕ να λάβει θέση σχετικά.

Ενόψει των ανωτέρω, η ερμηνεία των Οδηγιών από το Δικαστήριο οφείλει να στηρίζεται, καταρχήν, στη νομολογία του ΕΔΔΑ η οποία αφορά τα αντίστοιχα δικαιώματα¹⁹⁷. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνει και το ίδιο το ΔΕΕ, κατά το οποίο «[τ]ο Δικαστήριο οφείλει, επομένως, να ερμηνεύει τις τελευταίες ως άνω διατάξεις κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίζεται ένα επίπεδο προστασίας σύμφωνο με εκείνο που κατοχυρώνεται στο άρθρο 6 της ΕΣΔΑ, όπως η εν λόγω διάταξη ερμηνεύεται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου»¹⁹⁸. Όμως, πρέπει να τονιστεί ότι αυτό τελεί υπό την επιφύλαξη του σεβασμού της αυτονομίας της ενωσιακής έννομης τάξης κατά το άρθρο 52 παρ. 3 ΧΘΔ. Μάλιστα, η Κανελλοπούλου-Μαλούχου παρατηρεί ότι στις πιο πρόσφατες αποφάσεις του, το Δικαστήριο αρκείται σε μία αναφορά στην ΕΣΔΑ και στη συνέχεια, στηριζόμενο στην ενωσιακή αυτονομία, επικεντρώνεται στον ΧΘΔ¹⁹⁹. Βεβαίως, σε σύγκριση με τον ΧΘΔ, οι Οδηγίες στοχεύουν σε πιο συγκεκριμένα αποτελέσματα²⁰⁰.

Περαιτέρω, υπενθυμίζεται ότι η Ένωση και το ΔΕΕ διαθέτουν περισσότερα εργαλεία επιβολής του ενωσιακού δικαίου σε σχέση με το ΕΔΔΑ, παρόλα τα κενά ως προς τη δικαίωση του ίδιου του διαδίκου σε περίπτωση παραβίασης του ενωσιακού δικαίου, όπως ήδη αναφέρθηκε. Επομένως, παρά την ανάγκη στήριξης του ΔΕΕ στον

¹⁹⁶ ΔΕΕ, 18.12.2014, Γνωμοδότηση 2/13 (για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ), σκ. 194.

¹⁹⁷ Mitsilegas, 2022, σ. 289.

¹⁹⁸ ΔΕΕ, 15.9.2022, C-347/21, DD, σκ. 31· ΔΕΕ, 8.12.2022, C-348/21, ΗΥΑ, σκ. 40.

¹⁹⁹ Κανελλοπούλου-Μαλούχου, 2021α, σ. 640.

²⁰⁰ Kostoris, 2018α, σ. 83.

Χάρτη και στη νομολογία του ΕΔΔΑ, είναι ουσιώδης η αναγωγή στο μέλλον κρίσιμων εννοιών των Οδηγιών σε αυτοτελείς, ώστε να αναδειχθεί η προστιθέμενη αξία τους και να αξιοποιήσει το Δικαστήριο τους μηχανισμούς εξασφάλισης της ομοιόμορφης ερμηνείας και εφαρμογής τους στα κράτη μέλη. Με τον τρόπο αυτό, το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών θα οδηγήσει στη δημιουργία μίας ενιαίας ευρωπαϊκής νομικής κουλτούρας δικαιωμάτων υπεράσπισης²⁰¹, επικεντρωμένης στις ιδιαιτερότητες της ενωσιακής έννομης τάξης. Μάλιστα, η ανάγκη αυτή παρίσταται σήμερα κρισιμότερη, λαμβάνοντας υπόψη την ίδρυση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, η λειτουργία της οποίας επιτάσσει ακόμη μεγαλύτερη προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων, ιδίως στις διασυνοριακές υποθέσεις²⁰².

B. Έννοιες των Οδηγιών δεκτικές αυτοτελούς ερμηνείας

1. Πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών και έννοια της «ποινικής διαδικασίας»

Στις Οδηγίες για τα δικονομικά δικαιώματα συναντάται πλήθος εννοιών οι οποίες χρήζουν αυτόνομης ερμηνείας από το Δικαστήριο, γεγονός το οποίο θα συμβάλει αποφασιστικά στον προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής και στην αποτελεσματική προστασία των προβλεπόμενων δικονομικών δικαιωμάτων. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το ΔΕΕ δεν έχει χρησιμοποιήσει ρητά το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών σε καμία απόφαση στο πλαίσιο εξέτασης των εν λόγω Οδηγιών. Μία από τις κρισιμότερες έννοιες η οποία προσφέρεται για αυτόνομη ερμηνεία από το ΔΕΕ είναι αυτή της «ποινικής διαδικασίας», δεδομένου ότι από αυτό θα εξαρτηθεί αν στο πεδίο εφαρμογής τους εμπίπτουν και διαδικασίες «ποινικού» χαρακτήρα κατά τα κριτήρια *Engel* ή αν αυτό περιορίζεται αποκλειστικά στις *stricto sensu* ποινικές υποθέσεις. Ο προσδιορισμός του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών είχε προκαλέσει διαφωνίες κατά τις διαπραγματεύσεις των Οδηγιών, το οποίο διαπιστώνεται και από τη συμβιβαστική και μη ξεκάθαρη ως προς το ζήτημα αυτό διατύπωση των τελικών κειμένων των Οδηγιών και των προοιμίων τους. Φαίνεται, επομένως, ότι ο ενωσιακός νομοθέτης προτίμησε, κατά τον σχολιασμό της Τσόλκα επί της διαδικασίας υιοθέτησης της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343, να «[...] παρακάμψ[ει] το ερώτημα του πεδίου εφαρμογής της Οδηγίας, «μεταθέτοντας» την απάντηση στο ΔΕΕ, το οποίο θα κληθεί να προβεί στην

²⁰¹ Mitsilegas, 2016, σ. 156.

²⁰² Bachmaier, 2018, σ. 58.

ερμηνεία του επίμαχου όρου στο πλαίσιο της διαδικασίας προδικαστικής παραπομπής, κατ' άρθρο 267 ΣΛΕΕ»²⁰³. Σημειώνεται ότι το Δικαστήριο δεν έχει επιληφθεί του ζητήματος αυτού έως σήμερα.

Στο πρώτο μέρος της εργασίας, σημειώθηκε ότι η έννοια «ποινική διαδικασία» έχει ήδη ερμηνευθεί σε αρμονία με τα κριτήρια *Engel*, στο πλαίσιο νομολογίας αφορώσας την αρχή *ne bis in idem*. Ειδικότερα, πέραν των αποφάσεων *Bonda* και *Åkerberg Fransson*, το ΔΕΕ συνέκλινε με τα κριτήρια του ΕΔΔΑ και στις νεότερες, εκδοθείσες μάλιστα την ίδια ημέρα, αποφάσεις *Menci*, *Garlsson Real Estate* και *Di Puma & Zecca*²⁰⁴. Όμως, παρά την προαναφερθείσα νομολογία, η διατύπωση των Οδηγιών και των προοιμίων τους θέτει υπό αμφισβήτηση το περιεχόμενο της έννοιας «ποινική διαδικασία». Πιο συγκεκριμένα, το σύνολο των Οδηγιών, εκτός της (ΕΕ) 2016/343, εφαρμόζεται, κατά το γράμμα τους, στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και στη διαδικασία εκτέλεσης ΕΕΣ²⁰⁵. Η Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 εφαρμόζεται μεν στις ποινικές διαδικασίες²⁰⁶, όμως τα ζητήματα σχετικά με την δίκη *in absentia* στο πλαίσιο διαδικασίας ΕΕΣ έχουν ρυθμιστεί στην απόφαση-πλαίσιο η οποία τροποποίησε αυτή για το ΕΕΣ²⁰⁷. Περαιτέρω, σύμφωνα με το σύνολο των Οδηγιών πλην της (ΕΕ) 2016/343, εφόσον η εθνική νομοθεσία προβλέπει την επιβολή κυρώσεων για ήσσονος σημασίας αδικήματα από αρχή πλην δικαστηρίου με δικαιοδοσία σε ποινικά ζητήματα και εφόσον οι κυρώσεις αυτές μπορούν να προσβληθούν ενώπιον τέτοιου δικαστηρίου, οι Οδηγίες εφαρμόζονται μόνο στη διαδικασία ενώπιον τέτοιου δικαστηρίου κατόπιν τέτοιας προσφυγής²⁰⁸. Αξίζει να αναφερθεί ότι στις Οδηγίες 2013/48/ΕΕ, (ΕΕ) 2016/800 και (ΕΕ) 2016/1919, περιορίζεται ακόμη περισσότερο το πεδίο εφαρμογής αναφορικά με τις ήσσονος σημασίας παραβάσεις, διότι εξαιρούνται εν γένει οι υποθέσεις στις οποίες δεν μπορεί να επιβληθεί ποινή στέρησης της ελευθερίας. Προστίθεται βέβαια επιφύλαξη του

²⁰³ Τσόλκα, 2020, σ. 131-134.

²⁰⁴ ΔΕΕ, 20.3.2018, C-524/15, *Menci*, σκ. 26· ΔΕΕ, 20.3.2018, C-537/16, *Garlsson Real Estate*, σκ. 28· ΔΕΕ, 20.3.2018, C-596/16 & C-597/16, *Di Puma & Zecca*, σκ. 38· Τσόλκα, 2020, σ. 133, υποσημ. 13.

²⁰⁵ Άρθρο 1 παρ. 1 Οδηγίας 2010/64/ΕΕ· Άρθρο 1 Οδηγίας 2012/13/ΕΕ· Άρθρο 1 Οδηγίας 2013/48/ΕΕ· Άρθρο 1 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/800· Άρθρο 1 παρ. 1 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919.

²⁰⁶ Άρθρο 2 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343.

²⁰⁷ Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009 για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, δια του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερόμενου προσώπου στη δίκη (ΕΕ L 81/24 της 27.3.2009).

²⁰⁸ Άρθρο 1 παρ. 3 Οδηγίας 2010/64/ΕΕ· Άρθρο 2 παρ. 2 Οδηγίας 2012/13/ΕΕ· Άρθρο 2 παρ. 4 Οδηγίας 2013/48/ΕΕ· Άρθρο 2 παρ. 6 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/800· Άρθρο 2 παρ. 4 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919.

δικαιώματος σε δίκαιη δίκη στις δύο πρώτες και του δικαιώματος σε αμερόληπτο δικαστήριο στην τελευταία, χωρίς όμως να προσδιορίζεται περαιτέρω η έννοια της επιφύλαξης αυτής, ούτε να είναι ξεκάθαρος ο λόγος για τον οποίο τέθηκε.

Προβληματισμούς γεννά επίσης η συνδυαστική ανάγνωση των ανωτέρω με τα προοίμια των Οδηγιών. Ειδικότερα, σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 14 του προοιμίου της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ, «[...] Στο άρθρο 6 παράγραφος 1 της ΕΣΔΑ χρησιμοποιείται ο όρος «κατηγορία». Στην παρούσα οδηγία ο όρος «ποινική κατηγορία» χρησιμοποιείται σε ολόκληρο το κείμενο για την περιγραφή της ίδιας έννοιας.», ενώ κατά την αιτιολογική σκέψη 11 του προοιμίου της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343, «[η] παρούσα οδηγία θα πρέπει να ισχύει μόνο για τις ποινικές διαδικασίες σύμφωνα με την ερμηνεία του [ΔΕΕ], με την επιφύλαξη της νομολογίας του [ΕΔΔΑ]. Η παρούσα οδηγία δεν θα πρέπει να ισχύει για διοικητικές διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που μπορούν να επισύρουν κυρώσεις, όπως είναι οι διαδικασίες που αφορούν τον ανταγωνισμό, εμπορικά ζητήματα, χρηματοπιστωτικές υπηρεσίες, οδική κυκλοφορία, φορολογικά ζητήματα ή πρόσθετους φόρους, ούτε για έρευνες που διεξάγονται από διοικητικές αρχές σε σχέση με τέτοιου είδους διαδικασίες.»²⁰⁹. Περαιτέρω, σύμφωνα με την αιτιολογική σκέψη 17 του προοιμίου της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/800, «[η] παρούσα οδηγία θα πρέπει να εφαρμόζεται μόνο στις ποινικές διαδικασίες. Δεν θα πρέπει να εφαρμόζεται σε άλλα είδη διαδικασιών, ειδικότερα σε διαδικασίες που έχουν θεσπιστεί ειδικά για τα παιδιά και που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην επιβολή προστατευτικών, αναμορφωτικών ή εκπαιδευτικών μέτρων.»²¹⁰.

Εκ των ανωτέρω, καθίσταται σαφής η αδυναμία εξεύρεσης *consensus* κατά τις διαπραγματεύσεις. Έτσι, δημιουργείται σύγχυση ως προς το αν τελικά εφαρμόζονται τα κριτήρια *Engel* εν προκειμένω. Παρότι εκ πρώτης όψεως φαίνεται ότι η εφαρμογή τους περιορίζεται στις *stricto sensu* ποινικές διαδικασίες, υπενθυμίζεται η τεθείσα

²⁰⁹ Σημειώνεται ότι η εν λόγω αιτιολογική σκέψη προστέθηκε μετά από πρόταση του Συμβουλίου, το οποίο προηγουμένως τόνισε το εξής: “EP would like the Directive not only to apply to “criminal proceedings”, but also, in the light of the Engel-case law, to “similar proceedings”. PRES, supported by COM, opposed this request, for reasons of consistency with the other, already adopted procedural rights Directives, and because it is not necessary, since “criminal proceedings” is an autonomous notion which will be interpreted by the CJEU”, βλ. 1112/15 της 29.7.2015, σ. 4. Εξ αυτού, συνάγεται ότι πράγματι τα ενωσιακά όργανα αναγνωρίζουν την αρμοδιότητα του ΔΕΕ να ερμηνεύσει αυτόνομα τον επίμαχο όρο· Τσόλκα, 2020, σ. 133-134.

²¹⁰ Διαφωνία μεταξύ των ενωσιακών οργάνων για το πεδίο εφαρμογής υπήρχε κατά τις διαπραγματεύσεις και της εν λόγω Οδηγίας, με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο να επιθυμεί την επέκτασή του στις διαδικασίες ποινικού χαρακτήρα κατά τα κριτήρια *Engel*, βλ. Mitsilegas, 2022, σ. 275-276.

ρήτρα μη παραβίασης του ελάχιστου επιπέδου προστασίας το οποίο κατοχυρώνει η ΕΣΔΑ και η νομολογία του ΕΔΔΑ. Υπογραμμίζεται, δε, ότι ο νομοθετικός περιορισμός του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών δεν συνάδει με το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, όπως έχει ερμηνευθεί από το Δικαστήριο του Στρασβούργου, υπονομεύοντας το ευρύτερο επίπεδο προστασίας το οποίο κατοχυρώνει²¹¹. Δεδομένων και των επιταγών του άρθρου 52 παρ. 3 ΧΘΔ, υποστηρίζεται ότι πρέπει να τύχουν εφαρμογής τα κριτήρια *Engel*. Εξάλλου, κατά τη διατύπωση του Μυλωνόπουλου, θα ήταν «[...] αντιφατική [η] διαμόρφωση της φυσιογνωμίας του εσωτερικού ποινικού δικαίου, όταν άλλο περιεχόμενο προσδίδει σε μια έννοια το ΔΕΕ και άλλο το ΕΔΔΑ»²¹².

Συναφείς με την υπό εξέταση προβληματική κρίνονται οι αποφάσεις *Baláz*²¹³ και *D.B.*²¹⁴ του Δικαστηρίου. Σύμφωνα με αυτές, η έκφραση «δικαστήριο που έχει δικαιοδοσία ειδικά σε ποινικές υποθέσεις» της απόφασης-πλαίσιο 2005/214/ΔΕΥ σχετικά με την εφαρμογή της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών αποτελεί αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου, στην οποία «[...] εμπίπτει κάθε δικαστήριο που εφαρμόζει διαδικασία η οποία συγκεντρώνει τα ουσιώδη χαρακτηριστικά ποινικής διαδικασίας», στο πλαίσιο της οποίας «[...] πρέπει να τηρούνται οι δικονομικές εγγυήσεις που προσιδιάζουν στις ποινικές υποθέσεις»²¹⁵. Η αυτόνομη ερμηνεία του όρου αυτού με ουσιαστικό και όχι τυπολατρικό τρόπο ήταν θεμελιώδης για την αποτελεσματικότητα του συστήματος αμοιβαίας συνεργασίας, διότι διαφορετική ερμηνεία από τα επιμέρους κράτη μέλη θα οδηγούσε στην εφαρμογή του κατά τη διακριτική ευχέρεια κάθε κράτους μέλους²¹⁶. Μάλιστα, αμφότερα τα ανωτέρω νομολογιακά παραδείγματα αφορούσαν την αναγνώριση αποφάσεων επιβολής διοικητικών προστίμων λόγω παράβασης των κανόνων οδικής κυκλοφορίας. Συνακόλουθα, και για λόγους συνοχής το ενωσιακό ποινικό δίκαιο, η προαναφερθείσα νομολογία πρέπει να ληφθεί υπόψη σχετικά, οδηγώντας σε μία στενή ερμηνεία των εξαιρέσεων οι οποίες έχουν τεθεί στο πεδίο εφαρμογής των Οδηγιών²¹⁷.

²¹¹ Τσόλκα, 2020, σ. 134· Mitsilegas, 2022, σ. 268-269, 278.

²¹² Μυλωνόπουλος, 2021, σ. 522· Γι' αυτό είναι θεμελιώδης η προσέγγιση στην ερμηνεία μεταξύ ΔΕΕ και ΕΔΔΑ, ώστε να μην οδηγείται ο εθνικός δικαστής σε απόκλιση ούτε από το ενωσιακό δίκαιο ούτε από την ΕΣΔΑ, βλ. Kostoris, 2018α, σ. 94-95.

²¹³ ΔΕΕ, 14.11.2013, C-60/12, Baláz.

²¹⁴ ΔΕΕ, 7.4.2022, C-150/21, D.B..

²¹⁵ ΔΕΕ, 14.11.2013, C-60/12, Baláz, σκ. 39, 42· ΔΕΕ, 7.4.2022, C-150/21, D.B., σκ. 41.

²¹⁶ Mitsilegas, 2016, σ. 140-142.

²¹⁷ Όπ. π., σ. 154-155.

Επομένως, αναδεικνύεται ο κομβικός ρόλος του ΔΕΕ όσον αφορά τον προσδιορισμό της έννοιας της ποινικής διαδικασίας για τον καθορισμό του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών²¹⁸. Μάλιστα, μόνο μία ρητή αναγωγή της σε αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου θα οδηγούσε σε ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή των κριτηρίων *Engel* κατά την εφαρμογή του συνόλου της ενωσιακής νομοθεσίας, ώστε να εξασφαλιστεί συνοχή στον χώρο της ποινικής δικαιοσύνης. Διαφορετικά, ο εθνικός δικαστής θα βρίσκεται αντιμέτωπος με το παράδοξο να εφαρμόζει τα εν λόγω κριτήρια σε υποθέσεις όπου καλείται να αποφανθεί επί ζητημάτων που άπτονται της αρχής *ne bis in idem*, αλλά να βρίσκει πάτημα μη εφαρμογής των υπό κρίση Οδηγιών στις διαδικασίες ποινικού χαρακτήρα. Συνακόλουθα, η νομολογία του ΔΕΕ θα δώσει τέλος στις αντιφατικές ερμηνείες οι οποίες συνάγονται από το κείμενο των Οδηγιών και των προοιμίων τους. Κατά τη γνώμη μας, το ΔΕΕ οφείλει, όχι να επεκτείνει, αλλά επί της ουσίας να επιβεβαιώσει ότι ο όρος «ποινική διαδικασία» ερμηνεύεται πάντοτε υπό το φως των κριτηρίων *Engel*²¹⁹. Σε ό,τι δε αφορά τις εξεταζόμενες Οδηγίες, το Δικαστήριο με μία τέτοια ερμηνεία θα λειτουργήσει εγγυητικά, προς εξασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη και προς διαφύλαξη των επιμέρους δικονομικών δικαιωμάτων για το σύνολο των εμπλεκόμενων προσώπων σε διαδικασίες ποινικού χαρακτήρα.

2. Λοιπές έννοιες των Οδηγιών δεκτικές αυτοτελούς ερμηνείας υπό το πρίσμα της νομολογίας του ΔΕΕ

Κεφαλαιώδους σημασίας θα ήταν η αναγωγή των αποτελεσματικών ενδίκων μέσων προστασίας ή ενδίκων βοηθημάτων σε αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου. Συναφώς, σημειώνεται ότι η υποχρέωση αυτή απορρέει από το δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής, το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 47 ΧΘΔ και στο

²¹⁸ Αξίζει να αναφερθεί ότι, ως προς το πεδίο εφαρμογής, έχει έως σήμερα κριθεί νομολογιακά αφενός ότι η Οδηγία 2010/64/ΕΕ δεν εφαρμόζεται σε εθνική ειδική διαδικασία αναγνώρισεως από δικαστήριο κράτους μέλους τελεσίδικης καταδικαστικής αποφάσεως την οποία εξέδωσε δικαστήριο άλλου κράτους μέλους κατά προσώπου για την τέλεση αξιόποινης πράξης (βλ. ΔΕΕ, 9.6.2016, C-25/15, Balogh, σκ. 56), αφετέρου ότι η Οδηγία 2012/13/ΕΕ δεν εφαρμόζεται σε διαδικασία νομοθετικής φύσεως για την ανάκληση αμνηστίας, ούτε σε δικαστική διαδικασία με αντικείμενο τον έλεγχο της συνταγματικότητας της εν λόγω ανακλήσεως (βλ. ΔΕΕ, 16.12.2021, C-203/20, AB κ.λπ., σκ. 72).

²¹⁹ Σε μία τέτοια ερμηνεία του πεδίου εφαρμογής των Οδηγιών 2013/48/ΕΕ και (ΕΕ) 2016/343 συνηγορούν ο Αρβανίτης και η Τσόλκα αντίστοιχα, βλ. Αρβανίτη, 2020, σ. 71, υποσημ. 13 και Τσόλκα, 2020, σ. 133.

άρθρο 13 ΕΣΔΑ²²⁰. Παρότι το σύνολο των Οδηγιών υποχρεώνει τα κράτη μέλη να προβλέψουν τέτοια μέσα σε περίπτωση παραβίασης των δικαιωμάτων που κατοχυρώνουν²²¹, φαίνεται ότι ως προς αυτό το στοιχείο εντοπίζονται ορισμένα προβλήματα στις εθνικές ενσωματώσεις, σύμφωνα με τις εκθέσεις αξιολόγησης της Επιτροπής²²². Αυτό οφείλεται και στην ευρεία διατύπωση της εν λόγω υποχρέωσης, διότι δεν συνοδεύεται από συγκεκριμένα μέτρα. Όμως, όταν επιβάλλεται μεν η υποχρέωση μη παραβίασής τους, αλλά δεν γεννώνται συγκεκριμένες έννομες συνέπειες σε περίπτωση παραβίασης, η αποτελεσματική προστασία των δικονομικών δικαιωμάτων σχετικοποιείται²²³. Κατά τον Klip, η σημασία του μηχανισμού προδικαστικής παραπομπής εν προκειμένω έγκειται στο ότι στοχεύει στην επανόρθωση κατά τη διάρκεια της διαδικασίας, σε αντίθεση με την προσφυγή στο ΕΔΔΑ η οποία λαμβάνει χώρα μετά την ολοκλήρωσή της. Κατ' αυτόν, αυτή είναι και η προστιθέμενη αξία των Οδηγιών σε σχέση με την ΕΣΔΑ²²⁴.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί ότι προσφάτως εξεδόθη η απόφαση *TL*, κατά την οποία ο κατηγορούμενος στερήθηκε *de facto* το δικαίωμα να προβάλει ότι παραβιάστηκαν απορρέοντα από τις Οδηγίες 2010/64/ΕΕ και 2013/12/ΕΕ δικαιώματά του²²⁵. Ειδικότερα, σύμφωνα με το διατακτικό της απόφασης, οι Οδηγίες «[...] αντιτίθενται σε εθνική διάταξη δυνάμει της οποίας ο δικαιούχος των δικαιωμάτων [...] οφείλει να προβάλει προσβολή των δικαιωμάτων αυτών εντός ορισμένης προθεσμίας επί ποινή απώλειας των δικαιωμάτων του, όταν η προθεσμία αυτή αρχίζει να τρέχει πριν ακόμη ενημερωθεί ο ενδιαφερόμενος, σε γλώσσα την οποία ομιλεί ή κατανοεί, αφενός, σχετικά με την ύπαρξη και το περιεχόμενο του δικαιώματός του σε διερμηνεία και σε μετάφραση και, αφετέρου, σχετικά με την ύπαρξη και το περιεχόμενο του επίμαχου ουσιώδους εγγράφου καθώς και των συνεπειών που αυτό επιφέρει». Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι το Δικαστήριο καταλήγει στην εν λόγω κρίση «[...] υπό το πρίσμα του άρθρου 47 και του άρθρου 48, παράγραφος 2, του [ΧΘΔ], καθώς και της

²²⁰ Σχετικώς, βλ. Τσόλκα, 2020, σ. 135 επ..

²²¹ Άρθρα 2 παρ. 5 και 3 παρ. 5 Οδηγίας 2010/64/ΕΕ· Άρθρο 8 παρ. 2 Οδηγίας 2012/13/ΕΕ· Άρθρο 12 παρ. 1 Οδηγίας 2013/48/ΕΕ· Άρθρο 10 παρ. 1 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343· Άρθρο 19 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/800· Άρθρο 8 Οδηγίας (ΕΕ) 2016/1919.

²²² Βλ. τις Εκθέσεις της Επιτροπής επί των Οδηγιών 2010/64/ΕΕ (COM(2018) 857 τελικό της 18.12.2018, σ. 7), 2012/13/ΕΕ (COM(2018) 858 τελικό της 18.12.2018, σ. 19) και (ΕΕ) 2016/343 (COM(2021) 144 τελικό της 31.3.2021, σ. 10-11)· Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι, όσον αφορά τη σχετική διάταξη της Οδηγίας 2013/48/ΕΕ, η Επιτροπή δεν εντόπισε προβλήματα ενσωμάτωσης, βλ. 2013/48/ΕΕ (COM(2019) 560 τελικό της 26.9.2019, σ. 19-20).

²²³ Επ' αυτού, βλ. και ΔΕΕ, 1.8.2022, C-242/22 PPU, TL, σκ. 69 επ..

²²⁴ Klip, 2018, σ. 273, 280.

²²⁵ ΔΕΕ, 1.8.2022, C-242/22 PPU, TL, σκ. 86.

αρχής της αποτελεσματικότητας». Αδιαμφισβήτητα, η εν λόγω απόφαση αποτελεί αποφασιστικό βήμα προς τη διασφάλιση της αποτελεσματικής προστασίας των δικονομικών δικαιωμάτων των Οδηγίων. Όμως, υποστηρίζεται ότι η αξιοποίηση του εργαλείου των αυτοτελών εννοιών εν προκειμένω θα επιφέρει πληρέστερη προστασία, αναβαθμίζοντας τη σημασία των ένδικων μέσων. Συναφώς, ο Mitsilegas τονίζει τη σημασία της παρέμβασης του ΔΕΕ²²⁶, παραπέμποντας στην αιτιολογική σκέψη 44 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343, κατά την οποία ένα τέτοιο μέσο «[...] θα πρέπει στο μέτρο του δυνατού να έχει ως αποτέλεσμα την επαναφορά του υπόπτου ή κατηγορουμένου στη θέση που θα είχε εάν δεν είχαν παραβιαστεί τα δικαιώματά του, προκειμένου να διαφυλαχτεί το δικαίωμα σε δίκαιη δίκη και τα δικαιώματα της υπεράσπισης».

Περαιτέρω, υπάρχουν πολυάριθμες έννοιες οι οποίες εντοπίζονται στις επιμέρους Οδηγίες, χρήζουσες αυτόνομης ερμηνείας από το Δικαστήριο²²⁷. Όσον αφορά ορισμένες εξ αυτών, το ΔΕΕ έχει προβεί στην έκδοση σχετικών αποφάσεων, χωρίς όμως να τις αναγάγει σε αυτοτελείς. Ως προς την έννοια του ουσιώδους εγγράφου, το οποίο χρειάζεται μετάφραση, σημαντική είναι η απόφαση *Sleutjes*, κατά την οποία, για τις ανάγκες εφαρμογής της Οδηγίας 2010/64/ΕΕ, «[...] πράξη, όπως η προβλεπόμενη από το εθνικό δίκαιο απόφαση η οποία αποσκοπεί στην επιβολή κυρώσεων για ποινικά αδικήματα ήσσονος σημασίας και εκδίδεται από δικαστή κατόπιν απλοποιημένης μονομερούς διαδικασίας, αποτελεί «ουσιώδες έγγραφο» [...]»²²⁸. Ωστόσο, πρέπει να επισημανθεί ότι στην προγενέστερη απόφαση *Covaci*, το Δικαστήριο απεφάνθη ότι «[ε]ναπόκειται, συνεπώς, στο αιτούν δικαστήριο να καθορίσει [...] κατά πόσον οι εγγράφως προβληθείσες αντιρρήσεις κατά ποινικής αποφάσεως εκδοθείσας κατά τη συνοπτική διαδικασία πρέπει να θεωρηθούν ουσιώδες έγγραφο που απαιτείται να μεταφραστεί»²²⁹.

Στο σημείο αυτό, θα ήταν χρήσιμος ένας συσχετισμός με την κατηγοριοποίηση των αποφάσεων του ΔΕΕ από τον Τριδύμα, στην οποία έγινε αναφορά στο πρώτο μέρος της εργασίας. Ειδικότερα, φαίνεται ότι, ενώ η *Sleutjes* αποτελεί “outcome case”, η *Covaci* συγκαταλέγεται στις “deference cases”,

²²⁶ Mitsilegas, 2022, σ. 290-292.

²²⁷ Για μία συστηματοποίηση αόριστων εννοιών των Οδηγίων οι οποίες δύνανται να ερμηνευθούν αυτόνομα από το Δικαστήριο βλ. Mitsilegas, 2020, σ. 292-294.

²²⁸ ΔΕΕ, 12.10.2017, C-278/16, *Sleutjes*, σκ. 34.

²²⁹ ΔΕΕ, 15.10.2015, C-216/14, *Covaci*, σκ. 50.

εναποθέτοντας στο εθνικό δικαστήριο την εύρεση λύσης στο ανακύψαν ζήτημα. Όμως, μία τέτοια προσέγγιση εκ μέρους του Δικαστηρίου αδυνατεί να εξασφαλίσει την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνουν οι Οδηγίες στα επιμέρους κράτη μέλη, αφού αφήνει στα εθνικά δικαστήρια τεράστια διακριτική ευχέρεια για την εφαρμογή της απόφασής του. Σημειώνεται ότι το δικαίωμα του κατηγορουμένου να ενημερώνεται για την κατηγορία σε γλώσσα που κατανοεί είναι καθοριστικού χαρακτήρα για το σύνολο της ποινικής διαδικασίας, ενώ αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία σε έναν ενιαίο χώρο ποινικής δικαιοσύνης, χαρακτηριζόμενο από γλωσσική ποικιλομορφία. Πέραν δε της Οδηγίας 2010/64/ΕΕ, και το άρθρο 7 της Οδηγίας 2012/13/ΕΕ περιλαμβάνει την επίμαχη έννοια, κατοχυρώνοντας το δικαίωμα ενημέρωσης επί των ουσιωδών εγγράφων. Ενόψει των ανωτέρω, ευλόγως αναμένεται από το Δικαστήριο να προσδιορίσει αυτόνομα την έννοια του «ουσιώδους εγγράφου», ώστε να μην επαφίεται η ερμηνεία του στις εθνικές αρχές και, συνακόλουθα, να εξασφαλίζεται η αποτελεσματική προστασία των σχετικών δικαιωμάτων.

Ενδιαφέρουσα είναι επίσης η απόφαση *IS*²³⁰, όσον αφορά την έννοια της «επαρκούς ποιότητας» της διερμηνείας και της μετάφρασης. Πιο συγκεκριμένα, το ΔΕΕ έκρινε ότι τα κράτη μέλη οφείλουν να διασφαλίζουν ότι η ποιότητα αυτή είναι επαρκής, ώστε «[...] ο ύποπτος ή ο κατηγορούμενος να κατανοεί την εναντίον του κατηγορία και προκειμένου η παρεχόμενη διερμηνεία να μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ελέγχου από τα εθνικά δικαστήρια»²³¹. Μάλιστα, το Δικαστήριο συνέχισε τη συλλογιστική του πορεία, αποφαινόμενο ότι, σύμφωνα με τις Οδηγίες 2010/64/ΕΕ και 2012/13/ΕΕ, ερμηνευόμενες υπό το πρίσμα του άρθρου 48 ΧΘΔ και της νομολογίας του ΕΔΔΑ, σε περίπτωση αδυναμίας διαπίστωσης από το εθνικό δικαστήριο του επαρκούς της ποιότητας της διερμηνείας, ο κατηγορούμενος δεν επιτρέπεται να δικαστεί ερήμην²³². Ενόψει αυτών, υποστηρίζεται ότι η επαρκής ποιότητα της διερμηνείας και της μετάφρασης δεν επαφίεται αποκλειστικά στη

²³⁰ ΔΕΕ, 23.11.2021, C-564/19, IS.

²³¹ Οπ. π., σκ. 117.

²³² Οπ. π., σκ. 137· Παρενθετικά, επισημαίνεται ότι η εν λόγω απόφαση θέτει και ζήτημα σχετικό με τις γλωσσικές αποδόσεις του άρθρου 5 παρ. 2 της Οδηγίας 2010/64/ΕΕ, κατά το οποίο «τα κράτη μέλη διασφαλίζουν τη θέσπιση μητρώου ή μητρώων ανεξάρτητων μεταφραστών και διερμηνέων με προσήκοντα προσόντα». Το ΔΕΕ παρατηρεί ότι στις λοιπές, πλην της ελληνικής, αποδόσεις, χρησιμοποιείται η έκφραση «καταβάλλουν προσπάθεια», με αποτέλεσμα η διάταξη να συνιστά «απαίτηση προγραμματικής φύσεως», στερούμενη επομένως αμέσου αποτελέσματος, βλ. Οπ. π., σκ. 105.

διακριτική ευχέρεια των κρατών μελών. Είναι μεν ελεύθερα να επιλέξουν τον τρόπο διασφάλισης της επάρκειας της ποιότητας, όμως αυτή καθαυτή κρίνεται επί τη βάση αντικειμενικών κριτηρίων τα οποία έθεσε το Δικαστήριο και εφαρμόζονται, επομένως, ενιαία σε ολόκληρη την Ένωση.

Οι αυτοτελείς έννοιες είναι καθοριστικές και όσον αφορά τις δίκες *in absentia*. Σημαντική είναι η απόφαση *Dworzecki*, όπου το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας την απόφαση-πλαίσιο για το ΕΕΣ, απεφάνθη ότι οι εκφράσεις «είχε κλητευθεί αυτοπροσώπως» και «είχε δι' άλλων μέσων ενημερωθεί πραγματικά και επισήμως για την προγραμματισμένη ημερομηνία και τον τόπο διεξαγωγής της δίκης αυτής, κατά τρόπον ώστε να αποδεικνύεται σαφώς ότι τελούσε εν γνώσει της προγραμματισμένης δίκης» συνιστούν αυτοτελείς έννοιες του ενωσιακού δικαίου²³³. Με την απόφαση αυτή, επεβλήθη στα κράτη μέλη να αποδεικνύουν ότι πράγματι ενημερώθηκε ο κατηγορούμενος για την επερχόμενη δίκη, εξασφαλίζοντας την αποτελεσματική προστασία αυτής της έκφανσης του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη²³⁴. Επισημαίνεται ότι, στην απόφαση *Covaci*, το ΔΕΕ, ερμηνεύοντας την Οδηγία 2012/13/ΕΕ, απεφάνθη ότι «[...] ο κατηγορούμενος [πρέπει να] έχει πράγματι στη διάθεσή του ολόκληρη την ταχθείσα προθεσμία για την προβολή αντιρρήσεων κατά [...] αποφάσεως» η οποία επιδόθηκε στον αντίκλητό του²³⁵. Στην δε απόφαση *Tranca*, κατά την ερμηνεία της ίδιας Οδηγίας, κρίθηκε ότι ο ενδιαφερόμενος πρέπει να περιέρχεται «[...] από τη στιγμή που έχει λάβει πράγματι γνώση της αποφάσεως αυτής, στην ίδια κατάσταση όπως αν η εν λόγω απόφαση του είχε επιδοθεί προσωπικώς, και ιδίως να έχει στη διάθεσή του ολόκληρη την προθεσμία προβολής αντιρρήσεων, ενδεχομένως διά της επαναφοράς των πραγμάτων στην προτέρα κατάσταση»²³⁶. Ενόψει των ανωτέρω, υποστηρίζεται ότι η έννοια «έχει ενημερωθεί εγκαίρως σχετικά με τη δίκη και τις συνέπειες της μη παράστασής του» του άρθρου 9 παρ. 2 της Οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 αποτελεί ομοίως αυτοτελή έννοια του ενωσιακού δικαίου και πρέπει να ερμηνεύεται με τον ίδιο τρόπο, ώστε να διασφαλιστούν τόσο ο σκοπός των επίμαχων ρυθμίσεων, όσο και η συνοχή του ενωσιακού δικονομικού ποινικού δικαίου.

²³³ ΔΕΕ, 24.5.2016, C-108/16 PPU, *Dworzecki*, σκ. 32.

²³⁴ Mitsilegas, 2020, σ. 59.

²³⁵ ΔΕΕ, 15.10.2015, C-216/14, *Covaci*, σκ. 68.

²³⁶ ΔΕΕ, 22.3.2017, C-124/16 & C-188/16 & C-213/16, *Tranca* κ.λπ., σκ. 51.

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στη σύγχρονη δικαιοσύνη, ο ρόλος της νομολογίας είναι θεμελιώδης, όχι μόνο στις έννομες τάξεις του αγγλοσαξωνικού δικαίου, αλλά και στα συστήματα του ηπειρωτικού δικαίου. Σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης, ως διακριτής υπερεθνικής και αυτόνομης έννομης τάξης, η σημασία των δικαστικών αποφάσεων αναβαθμίζεται. Η διαφορετικότητα των κρατών μελών στις παραδόσεις, στην κουλτούρα, στη γλώσσα και στη νομοθεσία επιβάλλει μία διαφορετική προσέγγιση του δικαίου, απομακρυσμένη μεν από τους φραγμούς της κρατικής κυριαρχίας, με ταυτόχρονο όμως σεβασμό στην πολυμορφία. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον, το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου αποκτά πρωταγωνιστικό ρόλο, συμβάλλοντας καθοριστικά στην ενοποίηση μέσω του δικαίου.

Η νομολογία του ΔΕΕ, επιφέροντας δικαστική εναρμόνιση των εθνικών νομοθεσιών, λειτουργεί συμπληρωματικά προς τον ενωσιακό νομοθέτη, χωρίς βεβαίως να υπερβαίνει την αρμοδιότητα η οποία τού απονέμεται από τις Συνθήκες. Στο πλαίσιο αυτό, αναδεικνύεται η αξιοποίηση των αυτοτελών εννοιών του ενωσιακού δικαίου, η αυτόνομη ερμηνεία των οποίων ανταποκρίνεται στους στόχους και τις ιδιαιτερότητες της Ένωσης και δεσμεύει τα εθνικά δικαστήρια, εξασφαλίζοντας την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή του δικαίου. Σημειώνεται, πάντως, ότι οι αυτοτελείς έννοιες δεν χαίρουν πάντοτε της προσοχής που τούς αναλογεί. Είθισται να περιλαμβάνεται απλώς μία σχετική αναφορά στο πλαίσιο εξέτασης άλλων αρχών, χαρακτηριστικών και εργαλείων της ενωσιακής έννομης τάξης. Όμως, η παραμονή τους στο περιθώριο αδικεί τον κεντρικό τους ρόλο για την ερμηνεία του δικαίου.

Ιδίως στον χώρο της ποινικής δικαιοσύνης, η οποία είναι άμεσα συνυφασμένη με τον σκληρό πυρήνα του κράτους, το Δικαστήριο, προσδίδοντας αυτοτελές κανονιστικό νόημα στις έννοιες του ενωσιακού δικαίου, επιτελεί ουσιώδες έργο προς την κατεύθυνση της άμβλυνσης των διαφορών και της εξασφάλισης τόσο της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού ποινικού δικαίου, όσο και της αποτελεσματικής προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη δοκιμασία του συστήματος της αμοιβαίας αναγνώρισης, δηλαδή η θέσπιση και εφαρμογή της απόφασης-πλαίσιο για το ΕΕΣ, συνοδεύθηκε από πλήθος αποφάσεων του Δικαστηρίου, διά των οποίων έννοιες της απόφασης-πλαίσιο χαρακτηρίστηκαν

ως αυτοτελείς έννοιες του ενωσιακού δικαίου και ερμηνεύθηκαν αυτόνομα και ενιαία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ερμηνεία της έννοιας της δικαστικής αρχής, η οποία έθεσε τα θεμέλια της αποτελεσματικής λειτουργίας του συστήματος, χωρίς πάντως η σχετική νομολογία να συνιστά υπόδειγμα συνοχής και συνέπειας εκ μέρους του Δικαστηρίου. Ενόψει των ραγδαίων εξελίξεων στον τομέα του ενωσιακού ποινικού δικαίου, με πιο πρόσφατο παράδειγμα την ίδρυση και λειτουργία της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας, το νομολογιακό εργαλείο των αυτοτελών εννοιών αναμένεται να τύχει ακόμη μεγαλύτερης αξιοποίησης από το Δικαστήριο στο μέλλον.

Η ενωσιακή συνεργασία σε ποινικές υποθέσεις ενισχύεται σήμερα από Οδηγίες οι οποίες κατοχυρώνουν ουσιώδη δικονομικά δικαιώματα για τους υπόπτους και τους κατηγορούμενους σε όλα τα κράτη μέλη, αυξάνοντας με τον τρόπο αυτό την αμοιβαία εμπιστοσύνη η οποία είναι αναγκαία για την επιτυχία του συστήματος. Η ταυτόχρονη κατοχύρωση των δικαιωμάτων στην ΕΣΔΑ και στον ΧΘΔ επιβεβαιώνει τον θεμελιώδη χαρακτήρα τους και κατευθύνει το ΔΕΕ προς ερμηνεία τους συμβατή τουλάχιστον με το ελάχιστο επίπεδο προστασίας που κατοχυρώνουν, υπό το πρίσμα και της νομολογίας του ΕΔΔΑ. Το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου, αξιοποιώντας το εργαλείο των αυτοτελών εννοιών, καλείται να αναδείξει την προστιθέμενη αξία των Οδηγιών, προσδίδοντάς τους ουσιαστικό περιεχόμενο και εξασφαλίζοντας την ομοιόμορφη ερμηνεία και εφαρμογή τους στα κράτη μέλη. Οι αυτοτελείς έννοιες αποκτούν μείζονα σημασία, αφενός όσον αφορά τον προσδιορισμό του πεδίου εφαρμογής τους, αφετέρου ως προς επιμέρους πτυχές των δικαιωμάτων που προβλέπουν. Στόχος είναι η μεγαλύτερη προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών και η εκπλήρωση των σκοπών των Οδηγιών, δηλαδή η πληρέστερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του διαρκώς εξελισσόμενου ενιαίου χώρου ποινικής δικαιοσύνης.

Βεβαίως, το Δικαστήριο δεν μπορεί να αναλάβει –δικαιοδοτική– δράση οικειοθελώς. Προκειμένου να αποφανθεί επί του περιεχομένου μίας αυτοτελούς έννοιας, πρέπει η ερμηνεία της να τεθεί στην κρίση του. Επομένως, ως εξέχουσας σημασίας αναδεικνύεται ο ρόλος των εθνικών δικαστηρίων. Ο εθνικός δικαστής οφείλει να συνειδητοποιήσει ότι είναι και Ευρωπαίος δικαστής, με ό,τι δικαιώματα και υποχρεώσεις αυτό συνεπάγεται, και να συμμετάσχει ενεργά στο ενωσιακό δικαιοδοτικό σύστημα. Πράγματι, παρά την αργή διεύδυση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον χώρο του ποινικού δικαίου, η σχετική νομολογία του Δικαστηρίου αποκτά τα

τελευταία χρόνια ιδιαίτερο ενδιαφέρον και οι αιτήσεις προδικαστικής παραπομπής επί ζητημάτων ποινικής φύσεως πολλαπλασιάζονται. Όμως, η συμμετοχή των εθνικών δικαστηρίων αναμφίβολα παρουσιάζει περιθώρια βελτίωσης. Είναι πραγματικά αξιοσημείωτο ότι κανένα ελληνικό ποινικό δικαστήριο δεν έχει υποβάλει ως σήμερα προδικαστικό ερώτημα στο ΔΕΕ. Μακάρι, λοιπόν, η στάση αυτή να αλλάξει τα επόμενα χρόνια, και οι Έλληνες δικαστές να λάβουν υπόψη ότι εθνικό ποινικό δίκαιο και ενωσιακό ποινικό δίκαιο δεν συνιστούν διακριτούς κλάδους, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται και αλληλεπιδρούν αδιάκοπα, συνθέτοντας ένα μοναδικό σύστημα ποινικής δικαιοσύνης.

Απόφαση-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 13ης Ιουνίου 2002 για το ευρωπαϊκό ένταλμα σύλληψης και τις διαδικασίες παράδοσης μεταξύ των κρατών μελών (ΕΕ L 190/1 της 18.7.2002), όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009 για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, δια του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερόμενου προσώπου στη δίκη (ΕΕ L 81/24 της 27.3.2009).

Απόφαση-πλαίσιο 2005/214/ΔΕΥ του Συμβουλίου, της 24ης Φεβρουαρίου 2005, σχετικά με την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης επί χρηματικών ποινών (ΕΕ L 76/16 της 22.3.2005), όπως τροποποιήθηκε από την Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009 για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, δια του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερόμενου προσώπου στη δίκη (ΕΕ L 81/24 της 27.3.2009).

Απόφαση-πλαίσιο 2009/299/ΔΕΥ του Συμβουλίου της 26ης Φεβρουαρίου 2009 για την τροποποίηση των αποφάσεων-πλαίσιο 2002/584/ΔΕΥ, 2005/214/ΔΕΥ, 2006/783/ΔΕΥ, 2008/909/ΔΕΥ και 2008/947/ΔΕΥ και την κατοχύρωση, δια του τρόπου αυτού, των δικονομικών δικαιωμάτων των προσώπων και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης αποφάσεων που εκδίδονται ερήμην του ενδιαφερόμενου προσώπου στη δίκη (ΕΕ L 81/24 της 27.3.2009).

Ενοποιημένη Απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C 115/1 της 9.5.2008).

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (Ρώμη, 4.9.1950).

Κανονισμός 3 του Συμβουλίου της ΕΟΚ περί κοινωνικής ασφάλισης των διακινουμένων εργαζομένων (Publikatieblad van de Europese Gemeenschappen της 16ης Δεκεμβρίου 1958, σ. 561 επ.).

Κανονισμός (ΕΕ) 2017/1939 του Συμβουλίου της 12ης Οκτωβρίου 2017 σχετικά με την εφαρμογή ενισχυμένης συνεργασίας για τη σύσταση της Ευρωπαϊκής Εισαγγελίας (ΕΕ L 283/1 της 31.10.2017).

Κανονισμός (ΕΕ) 2018/1805 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 14ης Νοεμβρίου 2018 σχετικά με την αμοιβαία αναγνώριση των αποφάσεων δέσμευσης και δήμευσης (ΕΕ L 303/1 της 28.11.2018).

Οδηγία 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Οκτωβρίου 2010 σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (ΕΕ L 280/1 της 26.10.2010).

Οδηγία 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Μαΐου 2012 σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (L 142/1 της 1.6.2012).

Οδηγία 2013/48/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 22ας Οκτωβρίου 2013 σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (L 294/1 της 6.11.2013).

Οδηγία 2014/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 3ης Απριλίου 2014 περί της ευρωπαϊκής εντολής έρευνας σε ποινικές υποθέσεις (L 130/1 της 1.5.2014).

Οδηγία (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 9ης Μαρτίου 2016 για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (L 65/1 της 11.3.2016).

Οδηγία (ΕΕ) 2016/800 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 11ης Μαΐου 2016 σχετικά με τις δικονομικές εγγυήσεις για τα παιδιά που είναι ύποπτοι ή κατηγορούμενοι στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (L 132/1 της 21.5.2016).

Οδηγία (ΕΕ) 2016/1919 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 26ης Οκτωβρίου 2016 σχετικά με τη δικαστική αρωγή για υπόπτους και κατηγορούμενους στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών και για καταζητούμενους σε διαδικασίες εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης (L 297/1 της 4.11.2016).

Σύμβαση της Βιέννης για το δίκαιο των Συνθηκών μεταξύ Κρατών και Διεθνών Οργανισμών ή μεταξύ Διεθνών Οργανισμών (Βιέννη, 21.3.1986).

Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (C 202/389 της 7.6.2016).

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

I. ΔΕΚ / ΔΕΕ

ΔΕΚ, 5.2.1963, 26/62, Van Gend en Loos.

ΔΕΚ, 19.3.1964, 75/63, Unger.

ΔΕΚ, 15.7.1964, 6/64, Costa κατά ENEL.

ΔΕΚ, 12.11.1969, 29/69, Stauder.

ΔΕΚ, 17.12.1970, 11/70, Internationale Handelgesellschaft.

ΔΕΚ, 20.2.1979, 120/78, Rewe-Zentral κατά Bundesmonopolverwaltung für Branntwein (Cassis de Dijon).

ΔΕΚ, 6.10.1982, 283/81, CILFIT.

ΔΕΚ, 23.4.1986, 294/83, Les Verts κατά Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου.

ΔΕΕ, 30.9.2003, C-224/01, Köbler.

ΔΕΕ, 3.3.2005, C-428/02, Fonden Marselisborg Lystbådehavn

ΔΕΕ, 17.7.2008, C-66/08, Kozłowski.

ΔΕΕ, 12.5.2011, C-391/09, Runevič-Vardyn & Wardyn.

ΔΕΕ, 5.6.2012, C-489/10, Bonda.

ΔΕΕ, 26.2.2013, C-617/10, Åkerberg Fransson.

ΔΕΕ, 26.2.2013, C-399/11, Melloni.

ΔΕΕ, 14.11.2013, C-60/12, Baláž.

ΔΕΕ, 18.12.2014, Γνωμοδότηση 2/13 του Δικαστηρίου (για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ).

ΔΕΕ, 8.9.2015, C-105/14, Taricco κ.λπ..

ΔΕΕ, 15.10.2015, C-216/14, Covaci.

ΔΕΕ, 24.5.2016, C-108/16 PPU, Dworzecki.

ΔΕΕ, 9.6.2016, C-25/15, Balogh.

ΔΕΕ, 5.7.2016, C-614/14, Ognyanov.

ΔΕΕ, 28.7.2016, C-294/16 PPU, JZ.

ΔΕΕ, 10.11.2016, C-452/16 PPU, Poltorak.

ΔΕΕ, 10.11.2016, C-453/16 PPU, Özçelik.

ΔΕΕ, 10.11.2016, C-477/16 PPU, Kovalkovas.

ΔΕΕ, 25.1.2017, C-640/15, Vilkas.

ΔΕΕ, 22.3.2017, C-124/16 & C-188/16 & C-213/16, Tranca κ.λπ..

ΔΕΕ, 28.3.2017, C-72/15, Rosneft.

ΔΕΕ, 12.10.2017, C-278/16, Sleutjes.

ΔΕΕ, 5.12.2017, C-42/17, M.A.S. & M.B..

ΔΕΕ, 27.2.2018, C-64/16, Associação Sindical dos Juízes Portugueses.

ΔΕΕ, 20.3.2018, C-524/15, Menci.

ΔΕΕ, 20.3.2018, C-537/16, Garlsson Real Estate.

ΔΕΕ, 20.3.2018, C-596/16 & C- 597/16, Di Puma & Zecca.

ΔΕΕ, 4.10.2018, C-416/17, Επιτροπή κατά Γαλλίας.

ΔΕΕ, 27.5.2019, C-508/18 & C-82/19 PPU, OG & PI.

ΔΕΕ, 27.5.2019, C-509/18, PF.

ΔΕΕ, 12.12.2019, C-566/19 PPU & C-626/19 PPU, JR & HC.

ΔΕΕ, 4.3.2020, C-183/18, Bank BGŻ BNP Paribas.

ΔΕΕ, 24.11.2020, C-510/19, AZ.

ΔΕΕ, 8.12.2020, C-584/19, Staatsanwaltschaft Wien κατά Α. κ.λπ.
(πλαστογραφημένες εντολές πληρωμής).

ΔΕΕ, 23.11.2021, C-564/19, IS.

ΔΕΕ, 16.12.2021, C-203/20, AB κ.λπ..

ΔΕΕ, 7.4.2022, C-150/21, D.B..

ΔΕΕ, 1.8.2022, C-242/22 PPU, TL.

ΔΕΕ, 15.9.2022, C-347/21, DD.

ΔΕΕ, 8.12.2022, C-348/21, HYA.

II. ΕΛΛΑ

ΕΔΔΑ, 8.6.1976, Engel κ.λπ. κατά Ολλανδίας, 5100/71 5101/71 5102/71 5354/72
5370/72.

ΕΔΔΑ, 27.9.1990, Windisch κατά Αυστρίας, 12489/86.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΒΙΒΛΙΑ

Herlin-Karnell, E. (2012). *The Constitutional Dimension of European Criminal Law*, Hart Publishing.

Klip, A. (2016). *European Criminal Law: An Integrative Approach*, Intersentia.

Αρβανίτης, Δ. (2021). *Η Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας – Συστηματική προσέγγιση του θεσμού της συνεργασίας σε ποινικές υποθέσεις στην Ευρωπαϊκή Ένωση κατά τη διαχρονική του διάσταση*, Π.Ν. Σάκκουλας.

Κανελλοπούλου-Μαλούχου, Ν. (2012). *Η χειραφέτηση της Ευρώπης – Συνταγματική θεωρία της ευρωπαϊκής ενοποίησης*, Παπαζήση.

Μυλωνόπουλος, Χ. (2021). *Διεθνές & Ευρωπαϊκό Ποινικό Δίκαιο*, Νομική Βιβλιοθήκη.

II. ΣΥΜΒΟΛΕΣ

Bogensberger, W. (2019). ‘Articles 82-86’, σε: Kellerbauer, M. / Klamert, M. / Tomkin, J. (επιμ.) *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights – A Commentary*, Oxford University Press.

Kostoris, R. E. (2018). ‘European Law and Criminal Justice’, σε: Kostoris, R. E. (επιμ.) *Handbook of European Criminal Procedure*, Springer.

Kostoris, R. E. (2018α). ‘The Protection of Fundamental Rights’, σε: Kostoris, R. E. (επιμ.) *Handbook of European Criminal Procedure*, Springer.

Loewenthal, P.-J. (2019). ‘Articles 13-18’, σε: Kellerbauer, M. / Klamert, M. / Tomkin, J. (επιμ.) *The EU Treaties and the Charter of Fundamental Rights – A Commentary*, Oxford University Press.

Mitsilegas, V. (2016). 'Managing Legal Diversity in Europe's Area of Criminal Justice: The Role of Autonomous Concepts', σε: Colson, R. / Field, S. (επιμ.) *EU Criminal Justice and the Challenges of Diversity*, Cambridge University Press.

Mitsilegas, V. (2022). *EU Criminal Law*, Hart Publishing.

Nuotio, K. (2014). 'European Criminal Law', σε: Dubber, M. D. / Hörnle, T. (επιμ.), *The Oxford Handbook of Criminal Law*, Oxford University Press.

Αρβανίτης, Δ. (2020). 'Τα δικαιώματα πρόσβασης σε συνήγορο και νομικής βοήθειας στην Ε.Ε.' σε: 8^ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, *Η ποινική δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Τάσεις και προκλήσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη.

Κανελλοπούλου-Μαλούχου, Ν. (2021). 'Άρθρο 22: Πολιτιστική, θρησκευτική και γλωσσική πολυμορφία', σε: Σαχπεκίδου, Ε. / Ταγαράς, Χ. (επιμ.) *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη.

Κανελλοπούλου-Μαλούχου, Ν. (2021α). 'Άρθρο 52: Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών', σε: Σαχπεκίδου, Ε. / Ταγαράς, Χ. (επιμ.) *Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη.

Τζαννετής, Α. (2020). 'Δικαστική ανεξαρτησία και κρίση του κράτους δικαίου στην Ευρωπαϊκή Ένωση', σε: *Το ποινικό δίκαιο σε κρίση και υπό κρίση*, Liber Discipulorum για τα εβδομηκοστά γενέθλια του καθηγητή Ιωάννη Γιαννίδη, Π.Ν. Σάκκουλας.

Τσόλκα, Ό. (2020). 'Το τεκμήριο αθωότητας και η συμμετοχή του κατηγορουμένου στην ποινική διαδικασία: Επί της Οδηγίας 2016/343 ΕΕ και του εσωτερικού νόμου ενσωμάτωσης (Κεφάλαιο Β' Ν 4596/2019)' σε: 8^ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Ποινικολόγων, *Η ποινική δικονομία της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Τάσεις και προκλήσεις*, Νομική Βιβλιοθήκη.

Τσόλκα, Ό. (2021). 'Εισαγωγικές Παρατηρήσεις', σε: Τσόλκα, Ό. & Αρβανίτης, Δ., 'Ευρωπαϊκή Εντολή Έρευνας I & II', σε: Παύλου, Σ. / Σάμιος, Θ. (επιμ.), *Ειδικοί Ποινικοί Νόμοι: Ερμηνεία κατ' άρθρον*, Π.Ν. Σάκκουλας.

Τσόλκα, Ό. (2021α). ‘Άρθρο 48: Τεκμήριο αθωότητας και δικαιώματα υπεράσπισης’, σε: Σαχπεκίδου, Ε. / Ταγαράς, Χ. (επιμ.) *Κατ’ άρθρο ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, Νομική Βιβλιοθήκη.

III. ΑΡΘΡΑ

Bachmaier, L. (2018). ‘Fundamental Rights and Effectiveness in the European AFSJ’, **1/2018**, 56-63.

Biel, L. & Doczekalska, A. (2020). ‘How do supranational terms transfer into national legal systems?’, *Terminology*, **26(2)**, 184-212.

Borgers, M. (2010). ‘Mutual Recognition and the European Court of Justice: The Meaning of Consistent Interpretation and Autonomous and Uniform Interpretation of Union Law for the Development of the Principle of Mutual Recognition in Criminal Matters’, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, **18(2)**, 99-114.

Ćorić, V. & Bojovic, A.-K. (2020). ‘Autonomous concepts and status quo method: Quest for coherent protection of human rights before European supranational courts’, *Strani pravni zivot*, **4/2020**, 27-40.

Klip, A. (2018). ‘Violations of Defence Rights’ Directives’, *European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice*, **26**, 271-281.

Lenaerts, K. (2019). ‘The autonomy of European Union Law’, *AISDUE*, **1/2019**, 1-11.

Letsas, G. (2004). ‘The Truth in Autonomous Concepts: How To Interpret the ECHR’, *European Journal of International Law*, **15(2)**, 279-305.

Mancano, L. (2018). ‘Judicial Harmonisation through Autonomous Concepts of European Union Law. The Example of the European Arrest Warrant Framework Decision’, *European Law Review*, **43(1)**, 69-88.

Melander, S. (2014). ‘Effectiveness in EU criminal law and its effects on the general part of criminal law’, *New Journal of European Criminal Law*, **5(3)**, 274-300.

Mitsilegas, V. (2020). 'Autonomous Concepts, Diversity Management and Mutual Trust in Europe's Area of Criminal Justice', *Common Market Law Review*, **57**, 45-78.

Mitsilegas, V. (2021). 'European prosecution between cooperation and integration: The European Public Prosecutor's Office and the rule of law', *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, **28(2)**, 245-264.

Öberg, J. (2020). 'Trust in the Law? Mutual Recognition as a Justification to Domestic Criminal Procedure'. *European Constitutional Law Review*, 16, 33-62.

Paunio, E. & Lindroos-Hovinheimo, S. (2010). 'Taking Language Seriously: An Analysis of Linguistic Reasoning and Its Implications in EU Law', *European Law Journal*, **16(4)**, 395-416.

Poiars Maduro, M. (2007). 'Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism', *European Journal of Legal Studies*, **1(2)**, 1-21.

Tridimas, T. (2011). 'Constitutional review of member state action: The virtues and vices of an incomplete jurisdiction', *International Journal of Constitutional Law*, **9(3-4)**, 737-756.

Trykhlil, K. & Lemak, V. (2022). 'Autonomous interpretation by the European Court of Human Rights and margin of appreciation', *International and Comparative Law Review*, **22(1)**, 135-148.

Κασιμάτης, Γ. (2006). 'Μορφές ερμηνείας ιεραρχικής εναρμόνισης του δικαίου, οι νέες διαστάσεις της συστηματικής ερμηνείας του δικαίου', *Το Σύνταγμα*, **1/2006**, 5-33.

Τσόλκα, Ο. (2018). 'Αμοιβαία αναγνώριση ποινικών αποφάσεων και προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων εντός του «χώρου ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης» της Ευρωπαϊκής Ένωσης – Ο «διάλογος» μεταξύ του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου', *Ποινικά Χρονικά*, 425-432.

IV. ΛΟΙΠΕΣ ΠΗΓΕΣ

Lenaerts, K. & Gutiérrez-Fons, J. (2013). 'To Say What the Law of the EU Is: Methods of Interpretation and the European Court of Justice', Working Paper, European University Institute, Academy of European Law, 2013/9.

Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (C 303/17 της 14.12.2007).

Πρόταση της Επιτροπής για απόφαση-πλαίσιο του Συμβουλίου σχετικά με ορισμένα δικονομικά δικαιώματα στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών σε ολόκληρη την Ευρωπαϊκή Ένωση (COM(2004) 328 τελικό της 28.4.2004).

Πράσινη Βίβλος της Επιτροπής – Ενίσχυση της αμοιβαίας εμπιστοσύνης στον ευρωπαϊκό δικαστικό χώρο – Πράσινη Βίβλος για την εφαρμογή της ενωσιακής ποινικής νομοθεσίας στον τομέα της κράτησης (COM(2011) 327 τελικό της 14.6.2011).

Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2010/64/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 20ής Οκτωβρίου 2010, σχετικά με το δικαίωμα σε διερμηνεία και μετάφραση κατά την ποινική διαδικασία (COM(2018) 857 τελικό της 18.12.2018).

Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας 2012/13/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου, σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης στο πλαίσιο ποινικών διαδικασιών (COM(2018) 858 τελικό της 18.12.2018).

Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο για την εφαρμογή της οδηγίας 2013/48/ΕΕ σχετικά με το δικαίωμα πρόσβασης σε δικηγόρο στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας και διαδικασίας εκτέλεσης του ευρωπαϊκού εντάλματος σύλληψης, καθώς και σχετικά με το δικαίωμα ενημέρωσης τρίτου προσώπου σε περίπτωση στέρησης της ελευθερίας του και με το δικαίωμα επικοινωνίας με τρίτα πρόσωπα και με προξενικές αρχές κατά τη διάρκεια της στέρησης της ελευθερίας (COM(2019) 560 τελικό της 26.9.2019).

Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο σχετικά με την εφαρμογή της οδηγίας (ΕΕ) 2016/343 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του

Συμβουλίου, της 9ης Μαρτίου 2016, για την ενίσχυση ορισμένων πτυχών του τεκμηρίου αθωότητας και του δικαιώματος παράστασης του κατηγορουμένου στη δίκη του στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας (COM(2021) 144 τελικό της 31.3.2021).

Commission Recommendation on procedural rights of suspects and accused persons subject to pre-trial detention and on material detention conditions, (C(2022) 8987 τελικό της 8.12.2022).

Συμπεράσματα της Προεδρίας του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου του Τάμπερε (Τάμπερε, 15-16.10.1999).

Ψήφισμα του Συμβουλίου της 30 Νοεμβρίου 2009 για έναν Οδικό Χάρτη για την ενίσχυση των δικονομικών δικαιωμάτων των υπόπτων ή κατηγορουμένων σε ποινικές διαδικασίες (Κείμενο που παρουσιάζει ενδιαφέρον για τον ΕΟΧ) (295/01 της 4.12.2009).

Το Πρόγραμμα της Στοκχόλμης – Μια ανοικτή και ασφαλής Ευρώπη που εξυπηρετεί και προστατεύει τους πολίτες (C 115/1 της 4.5.2010).

Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at trial in criminal proceedings – Examination of revised text by the Council (1112/15 της 29.7.2015).